

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE GRODZISKO W DUSINIE, POW. GOSTYŃSKI, WOJ. WIELKOPOLSKIE, W ŚWIETLE PONOWNEJ ANALIZY ARCHEOLOGICZNEJ

EARLY MEDIEVAL STRONGHOLD IN DUSINA, GOSTYŃ COMMUNE, GREATER POLAND VOIVODESHIP IN THE LIGHT OF NEW ARCHEOLOGICAL ANALYSIS

Jagoda Mizerka

<https://orcid.org/0000-0001-9172-8264>

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych
ul. Rubież 46, 61-612 Poznań

ABSTRACT: The article presents the results of another archaeological analysis carried out on materials from an early medieval settlement in Dusina in southern Greater Poland. The data obtained during the excavations, during the millennium research, prompted the recognition of the settlement as the oldest motte-type object in Poland. During the verification of the old findings, the ceramic material and the stratigraphic situation were re-analyzed, radiocarbon dating was made, and historical and cartographic data were used to confirm the chronology of the stronghold as well as the course of events that led to severe damage and disturbance of the original appearance of the stronghold. A contour plan and a model of the terrain were also prepared.

KEY WORDS: stronghold, early Middle Ages, chronology, millennium research, Greater Poland

Grodzisko w Dusinie, stan. 1, położone jest w południowej Wielkopolsce, w powiecie gostyńskim, około 1 km na południowy wschód od wsi Kunowo (ryc. 1). Znajduje się ono w dolinie małej rzeczki Kani, która uchodzi 150 m dalej na północ do Kanału Obrzańkiego. Zajmuje niewielką, piaszczystą kępę, wyniesioną około 1 m ponad poziom okolicznych łąk. Pierwotnie grodzisko znajdowało się po prawej stronie wspomnianej rzeki, która opływała je od zachodu. Prace melioracyjne z końca XIX w. doprowadziły do przecięcia oraz znacznego przekształcenia grodziska, w efekcie czego zniszczeniu uległy wały oraz majdan.

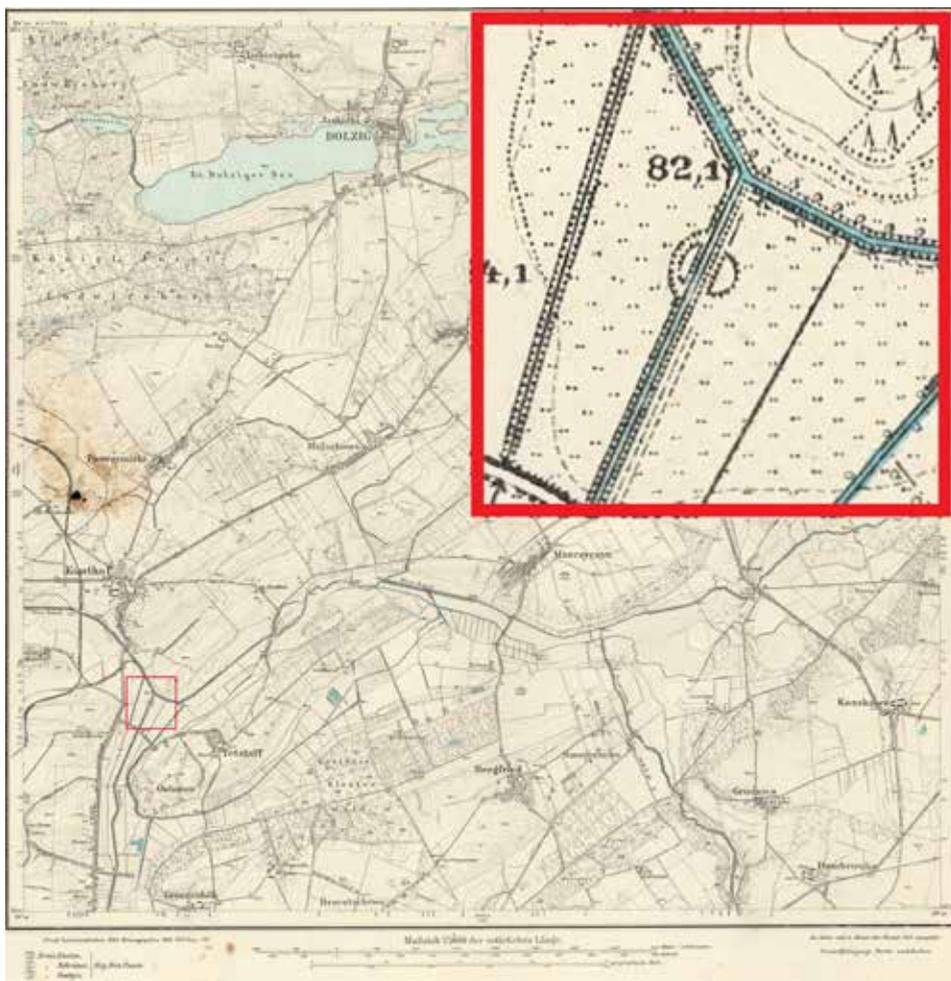
Ryc. 1. Lokalizacja grodziska w Dusinie stan. 1, pow. Gostyń na mapie Polski (oprac. J. Mizerka)

Fig. 1. Location of the stronghold in Dusina, site 1, commune Gostyń on the map of Poland. (prepared by J. Mizerka)

Opisywany obiekt leży na terenie Wysoczyzny Leszczyńskiej, wchodzącej w skład większego makroregionu – Niziny Południowowielkopolskiej. Ukształtowanie powierzchni związane jest z ostatnim ze zlodowaceń oraz stadiami: leszczyńskim i poznańskim (Hildebrandt-Radke, Przybycin, 2011, s. 326). Pradolina Obry pod względem geomorfologicznym zbudowana jest z piasków, żwirów oraz gliny zwałowej (Kondracki, 1998, s. 36–38). Natomiast szczegółowo teren, na którym położone jest grodzisko, jak wynika z mapy geologicznej¹, tworzą piaski, żwiry, torfy i namuły, które wykształciły się w okresie holocenu. Obszar, na którym znajduje się grodzisko, należy do jednych z najbardziej żyznych w Wielkopolsce (Hilczerówna, 1960, s. 7).

¹ Strona internetowa: <https://geolog.pgi.gov.pl/#name=jksq4b5jg5> (dostęp 15.10.2020). Mapa geologiczna Polski w skali 1 : 500 000.

Danych na temat historii przekształceń na grodzisku w Dusinie dostarczyły źródła kartograficzne oraz zdjęcia lotnicze. Ich analiza pozwoliła na identyfikację zniszczeń oraz wskazanie prawdopodobnej ich przyczyny. Najstarsze źródło, na której widoczne jest dusińskie grodzisko, to pochodząca z 1888 r., wykonana w skali 1: 25 000 (ryc. 2), niemiecka mapa (Meßtischblatt). Grodzisko przedstawione jest jako regularne i kołiste założenie, przecięte wzdłuż linii północ-południe rzeką Kanią, co wskazuje jed-

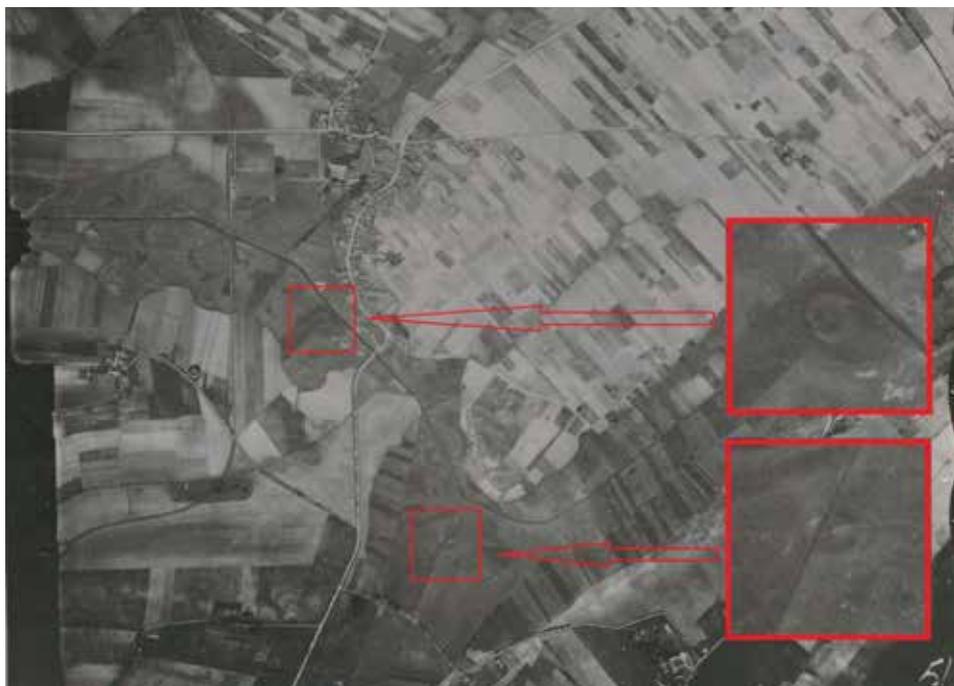
Ryc. 2. Fragment mapy z 1888 r. z lokalizacją grodziska w Dusinie, stan. 1 na mapie z 1888 r. (oprac. J. Mizerka)

Fig. 2. A fragment of the map from 1888 with the location of the settlement in Dusina, site 1 on the map from 1888 (prepared by J. Mizerka)

noznacznie na wcześniejsze przeprowadzenie wspomnianych wyżej prac melioracyj-

nych. Zaznaczone są graficznie wały, przy czym zachodnia jego część zachowana jest w znacznie lepszym stanie o czym świadczy sposób przedstawienia poprzez obwiedzenie podwójnym pierścieniem grodziska. Natomiast znajdujące się po stronie wschodniej ciek obwałowanie zostało już w znacznym stopniu zniszczone, na co wskazuje użycie tylko jednego pierścienia. Kolejne mapy pochodzą z 1911, 1936 i 1944 r. (ryc. 4) i są przedrukami opisanego źródła kartograficznego, a grodzisko przedstawione jest na nich w identyczny sposób jak na mapie oryginalnej (ryc. 2). Opisywaną warownię można dostrzec na zdjęciu lotniczym, które zostało wykonane w 1940 r. (ryc. 3)².

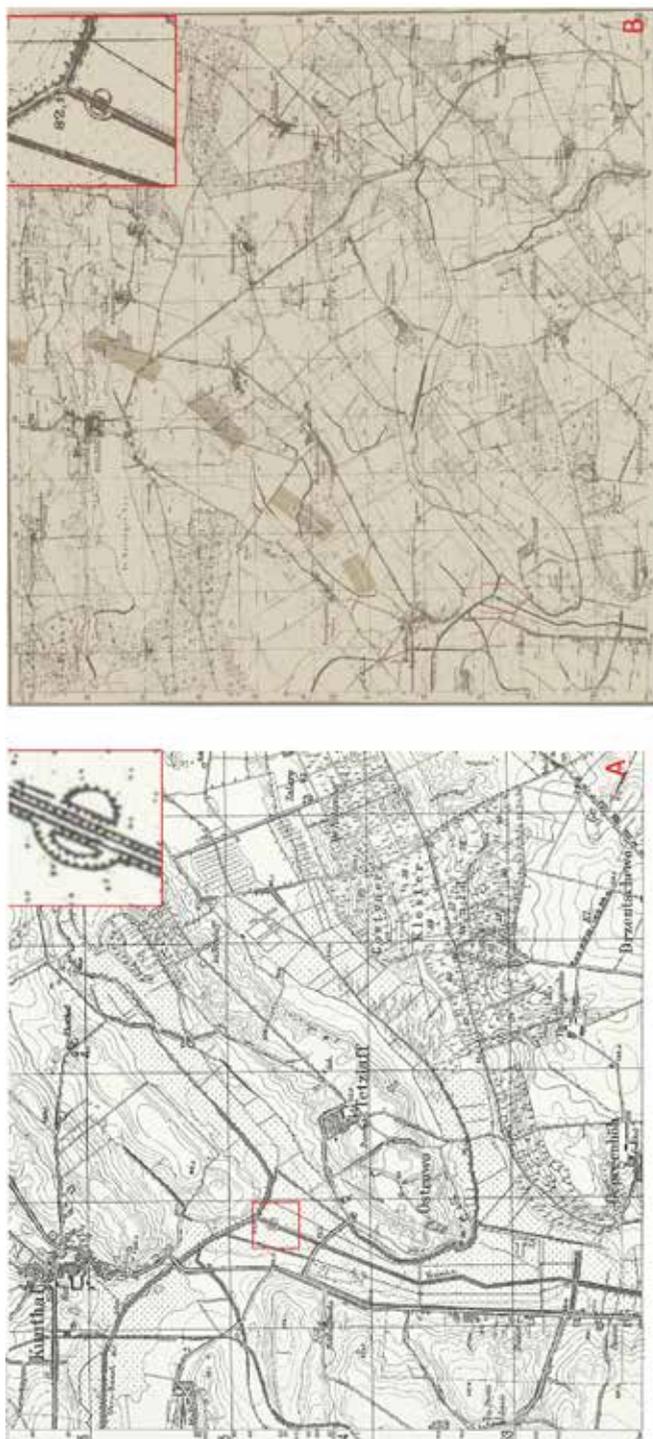
Dla zrozumienia znacznych przekształceń dokonanych na grodzisku wskazane jest przybliżenie działań związanych z regulacją koryta rzeki Kani. Na terenie obecnej zachodniej części Polski prace melioracyjne rozpoczęto już w średniowieczu, jednak ich największa intensyfikacja przypada na XIX i początek XX w. (Hildebrandt-Radke, Przybycin, 2011, s. 324). Meliorację Obry zapoczątkowano w 1775 r. likwidacją sześciu młynów w wyżej położonych partiach rzeki. Następnie, na początku XIX w., wykopano kanały Północny oraz Południowy, przystępując w kolejnych latach (po 1842 r.) do wykonania głównej sieci rowów i kanałów (Hildebrandt-Radke, Przybycin, 2011, s. 332).

Ryc. 3. Zdjęcie lotnicze z 1940 r., A – grodzisko w Daleszynie, stan. 2; B – grodzisko w Dusinie, stan. 1 (oprac. J. Mizerka)

Fig. 3. Aerial photo from 1940. A – stronghold in Daleszynie, site 2; B – stronghold in Dusina, site 1 (prepared by J. Mizerka)

² Za udostępnienie fotografii składam serdeczne podziękowania dr. Mikołajowi Kostyrko.

Ryc. 4. Fragmenty map z lokalizacją grodziska w Dusinie, stan. 1. A – mapa z 1936 r.; B – mapa z 1944 r. (oprac. J. Mizerka)

Fig. 4. Fragments of maps with the location of the settlement in Dusin, site 1. A – map from 1936; B – map from 1944 (prepared by J. Mizerka)

Najprawdopodobniej właśnie w okresie między 1842 a 1888 rokiem (rok powstania mapy ukazującym grodzisko w Dusinie) przeprowadzono regulację rzeki Kani, która doprowadziła do przecięcia grodziska.

Za pierwszy opis w literaturze uznać należy wzmiankę, która ukazała się w dziele Oskara Kolberga (Kolberg, 1875, s. 38). Polski etnograf, opisując powiat szremski (śremski), wspomina o „górzystej wsi Dusino”, w której znajdowały się „trzy kopce nad Obrą, po Szwedach”. Podobnie nazwane (szwedzki kopiec) zostało także w monografii *Wielkopolskie nazwy polne zebrane zbiorowemi silami* (s. 103) z 1901 r.³ Natomiast pierwszy opis w literaturze archeologicznej pojawił się w znanym spisie *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej* (Kowalenko, 1938, s. 200). Grodzisko określono jako „okrągłe, stożkowate grodzisko z zachowaną od zachodu fosą”. Różnica zdań dotycząca formy oraz charakteru grodziska wynika głównie ze zniszczeń, które spowodowane zostały wybieraniem piasku przez mieszkańców okolicznej wsi. Według Witolda Hensla zachowane elementy wskazywały, że gród ten mógł stanowić tzw. grodzisko wklęsłe (Hensel, 1950, s. 199–201). Do podobnych wniosków doszedł Stanisław Jasnosz (1958, s. 267–269), który w swojej notatce sugerował, że grodzisko pierwotnie posiadało kształt pierścieniowaty, opisując niewielkie wzniesienie od strony południowo-wschodniej, interpretowane jako resztki zachowanego wału, za czym przemawiać miała obecność kamieni oraz spalenizny. Natomiast na odsłoniętej części – na środku nasypu – wspominał o miejscach z intensywną spalenizną, przepalonymi kamieniami oraz polepą, uznając je za pozostałość po zabudowaniach⁴. Wykonujący inspekcje delegaci Muzeum Archeologicznego w Poznaniu⁵ stwierdzali niszczenie obiektu oraz znaczną ilość materiałów archeologicznych w odsłoniętych warstwach grodziska. Prospekcja terenowa odbyła się w czerwcu 1955 r. W jej trakcie S. Jasnosz stwierdził zniszczenia, które rozpoczęły się w związku z budową drogi i przyczółka mostowego na rzece Kani. Co ciekawe, w tym kontekście pojawia się następujący opis „Zachowała się jedynie fosa od strony zachodniej oraz część stożka, z którego zaczęto w końcu maja br. rozwozić ziemię [...]”. Najpewniej autor, pisząc o „części stożka”, miał na myśli zachowane wyniesienie znajdujące się po stronie wschodniej rzeki, a sformułowanie to stało się najpewniej przyczyną rozbieżności w opiniach badaczy dotyczącej typu grodziska. Z niszczonych warstw zebrano liczne fragmenty ceramiki, kości zwierzęce, a także dwie łyżwy kościane, część żelaznego sierpa z ząbkowanym ostrzem oraz fragment

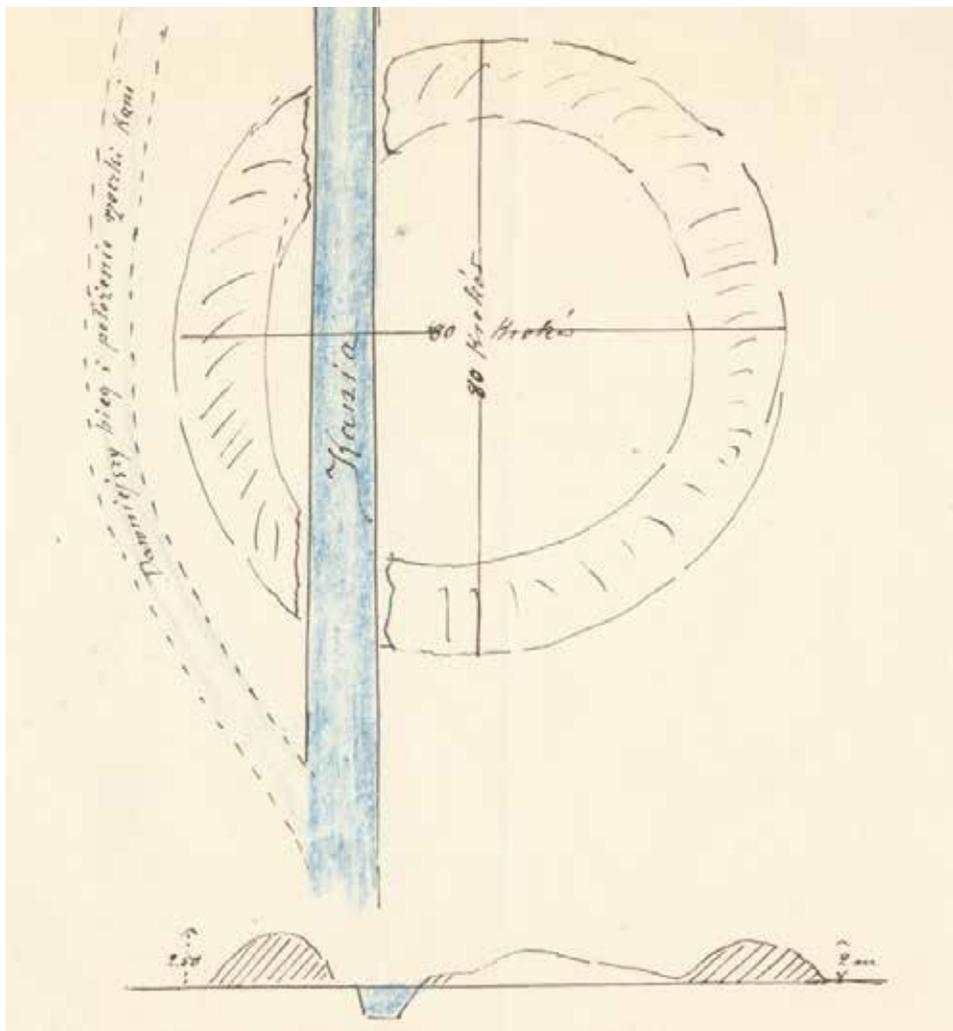
³ Za ciekawostkę należy uznać zbieżność nazwiska ówczesnego właściciela p. Feliksa Kurnatowskiego, który podał nazwę zwyczajową grodziska, z nazwiskiem pierwszej badaczki grodziska archeolog prof. Zofii Hilczer-Kurnatowskiej.

⁴ Informacje zawarte w „Sprawozdaniu z wyjazdu służbowego do Ostrowa, pow. Gostyń” z dnia 02.06.1955 r., znajdującego się w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Za udostępnienie archiwaliów składam serdeczne podziękowania dr. Maciejowi Przybył z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

⁵ Informacje zawarte w „Sprawozdaniu z podróży służbowej do Ostrowa (Dusiny), pow. Gostyń” z dnia 20.01.1956 r. znajdującego się w archiwum Muzeum Archeologicznym w Poznaniu.

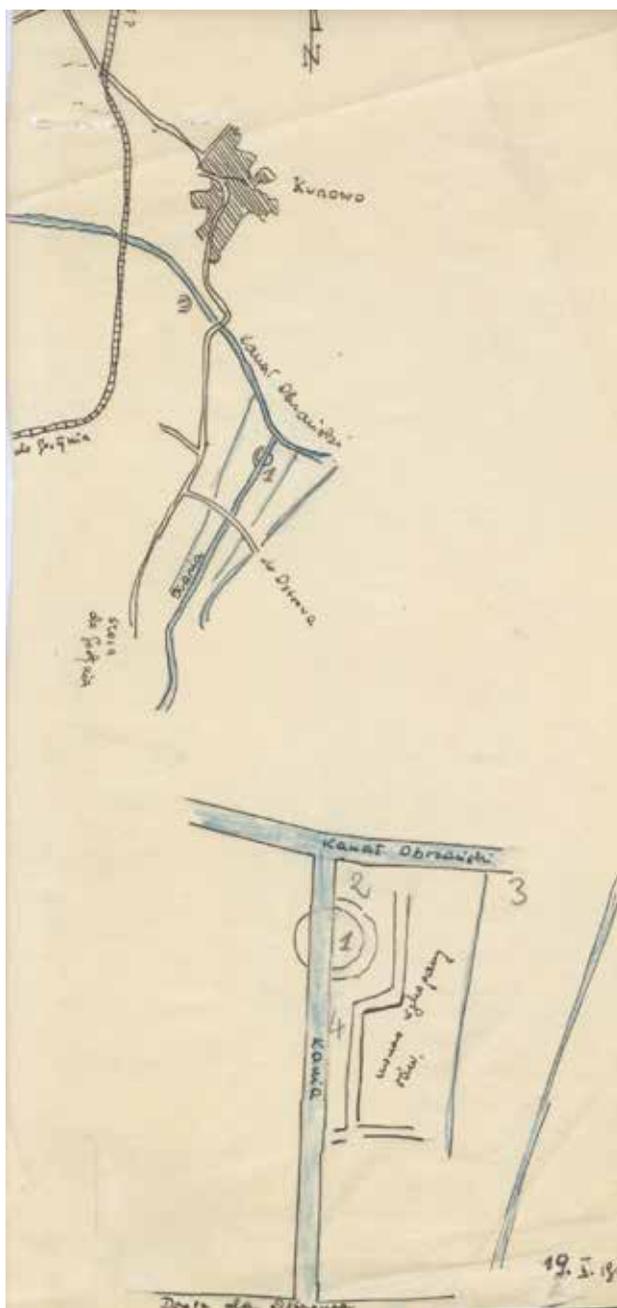
osełki z szarego piaskowca. Zabytki te nie zostały opublikowane, a jedyna wzmianka o nich pochodzi z wyżej wspomnianego sprawozdania. S. Jasnosz pisze także o „śladach rozrzuconych palenisk, ułożonych z kamieni” oraz o fragmentach polepy i węgla drzewnego, które wskazują na zniszczenie obiektów archeologicznych. Niestety na dołączonym do tekstu planie nie został zaznaczony „stożek”, z którego rozwożono ziemię ani orientacyjne miejsce występowania niszczonego obiektów, co do których zachodzi wątpliwość, czy znajdowały się one na terenie grodziska, czy może już na osadzie (ryc. 5). Z planu można uzyskać informacje, że grodzisko w Dusinie widoczne było wówczas na powierzchni jako koliste założenie o średnicy „80 kroków”, przecięte przez rzekę Kanię. W momencie wizytacji wał zachodni miał wysokość 2,5 m, wschodni około 2 m, zaś majdan po stronie wschodniej tworzył rodzaj niewielkiego wyniesienia (stożka?). Kolejna wizytacja przeprowadzona w styczniu 1956 r. przez Wojciecha Śmigielskiego miała związek z prowadzeniem prac melioracyjnych w okolicy grodziska. Od strony wschodniej wytyczono rów, z którego wykopanych warstw ziemi pochodziła „duża ilość wczesnośredniowiecznych skorup, kilka luźnych i kości zwierzęce” oraz kamienie, z których część była przepalona. Z załączonego do sprawozdania odręcznego planu sytuacyjnego wynika, że opisywany rów poprowadzono wzdłuż linii północ-południe, w odległości kilkunastu metrów od grodziska, a znalezione materiały archeologiczne pochodziły ze znajdującej się tu osady (ryc. 6).

Przeprowadzone badania wykopaliskowe, które miały miejsce latem 1955 r., skłoniły ich uczestników do uznania grodziska w Dusinie za obiekt typu *motte*. Nazwą tą określa się siedziby z obiektami mieszkalnymi usytuowanymi na kopcu, otoczone rowem powstałym w wyniku wybierania ziemi potrzebnej do ich usypania, a czasami także umocnione dodatkowym wałem (Kajzer, 1993, s. 103; Marciniak-Kajzer, 2011, s. 11; Nowakowski, 2017, s. 11–13). Budowa tego typu grodów ma swoją genezę w Europie Zachodniej, gdzie w wyniku feudalizacji doszło do wykształcenia warstwy szlacheckiej/rycerskiej (Hensel, 1950, s. 2; Kajzer, 1993, s. 104; Kajzer, 1996, s. 126–127; Nowakowski, 2017, s. 7–15; Marciniak-Kajzer, 2018, s. 66–67). Idea gródków stożkowatych dotarła także na teren współczesnej Polski, szczególnie zaś Śląska i Małopolski (Nowakowski, 2008). Formy te pojawiły się w drugiej połowie XIII w., a ich szerszy zasięg łączony jest z rozkwitem późnego średniowiecza (Kajzer, 1993, s. 102–103; Kajzer, 1996, s. 127–130; Marciniak-Kajzer, 2011, s. 9–17; 2018, s. 66; Nowakowski, 2017, s. 9–11; Poklewska-Koziół, 2019, s. 652). Znalezione źródła archeologiczne na grodzisku w Dusinie jednoznacznie określają jego wczesnośredniowieczną chronologię (koniec X – pierwsza połowa XI w.; o czym poniżej). W kontekście tych informacji intrygująca wydaje się hipoteza o istnieniu w tym miejscu obiektu typu *motte*, którą postanowiono ponownie przeanalizować na podstawie źródeł archiwalnych. W jednym z najnowszych opracowań zmieniona została klasyfikacja Dusiny z grodziska stożkowatego na wczesnośredniowieczne, lecz nie podane zostały argumenty na poparcie tej tezy. Celem artykułu jest weryfikacja pierwotnego wyglądu oraz chronologii grodziska w Dusinie (Chrzan, 2018, s. 274, tab. 1; Marciniak-Kajzer, 2019, s. 235).

Ryc. 5. Od ręczny szkic przedstawiający grodzisko w Dusinie, stan. 1 w trakcie prospekcji w 1955 r. (rys. S. Jasnosz. Zbiory Archiwum Naukowego MAP)

Fig. 5. A handwritten sketch showing the settlement in Dusina, site 1, during prospection in 1955 (drawing S. Jasnosz. Collection of the MAP Scientific Archive)

Ryc. 6. Odręczny szkic przedstawiający grodzisko w Dusinie, stan. 1 w trakcie prospekcji w 1956 r. (rys. W. Śmigieński. Zbiory Archiwum Naukowego MAP)

Fig. 6. A handwritten sketch showing the settlement in Dusin, site 1, during prospection in 1956 (drawing W. Śmigieński. Collection of the MAP Scientific Archive)

BADANIA ARCHIWALNE

Historia badań i metodyka

W 1955 r. przeprowadzono wykopaliska archeologiczne, które odbywały się między 18 lipca a 10 września⁶. Badaniami kierowała Zofia Hilczerówna, a ekspedycję tworzyli studenci Historii Kultury Materialnej Uniwersytetu Poznańskiego: Emilia Kihl-Byczko, Władysław Łosiński, Ryszard Wołągiewicz oraz Zofia Woźnicka. Z założenia badania miały charakter sondażowo-ratowniczy, ze względu na to, że podjęto się ich realizacji przy okazji badań na pobliskim grodzisku w Daleszynie, stan. 2⁷. Postępujące zniszczenie grodziska w Dusinie, którego pierwotną przyczynę stanowiły prace przy regulacji rzeczki Kani, a także wybieranie piasku z nasypu, przyczyniły się do podjęcia decyzji o rozpoznaniu tego założenia (Hilczerówna, 1967, s. 196–197). Ponadto nadrzędny cel badań grodzisk w południowej Wielkopolsce, zaplanowanych w ramach badań milenijnych, stanowiła próba ustalenia genezy i zasięgu państwa piastowskiego (Kara, 2004, s. 253–254; Kara, 2009, s. 11–15; Marciniak-Kajzer, 2019, s. 234).

W momencie przystępowania do badań średnica grodziska w Dusinie szacowana była na ok. 40 m, a wysokość względna wałów ok. 2–2,5 m (Kurnatowska, Łosińska, 1990, s. 135). Widoczny był półkolisty wał w odległości „kilkudziesięciu metrów, otaczający niewielki nasyp gródka od zachodu i południa”. Wykop archeologiczny, o wymiarach 8,5 m × 2 m, zorientowany został na linii północny wschód – południowy zachód i „objął południową, najbardziej zniszczoną część wzniesienia, a linię przekroju wytyczono prawie równoległe do biegu Kani”. Wybrano tę część ze względu na manifestujące się wyniesienie w terenie oraz fakt, że było ono niszczone w wyniku rozwożenia ziemi (Kihl-Byczko, 1965, s. 209). Wykop rozdzielono na dwie części „świadkiem” o metrowej szerokości. Dla rozróżnienia część południową oznaczono jako wykop A, a północną jako wykop B. Dodatkowo w trakcie badań doczyszczono ścianę rowu melioracyjnego, który przeciął wał w części południowej. Niestety nie oczyszczono/odsłonięto jej do calca, a opis zawiera jedynie lakoniczne informacje (Kihl-Byczko, 1965, s. 211). Dowiadujemy się z nich, że w profilu widoczna była cienka warstwa spalenizny z fragmentami drewna, zalegająca między jasnymi warstwami piasku.

Łącznie w trakcie wykopalisk pozyskano kilkaset fragmentów ceramiki⁸ oraz kości zwierzęcych, fragmenty polepy, sześć fragmentów żuźla żelaznego oraz pięć zabytków wydzielonych. Informacja o ilości ceramiki i kości zwierzęcych nie została podana ani w inwentarzach, ani w późniejszym opracowaniu. Niestety większość materiału masowego oraz zabytki wydzielone były niedostępne do analizy, z wyją-

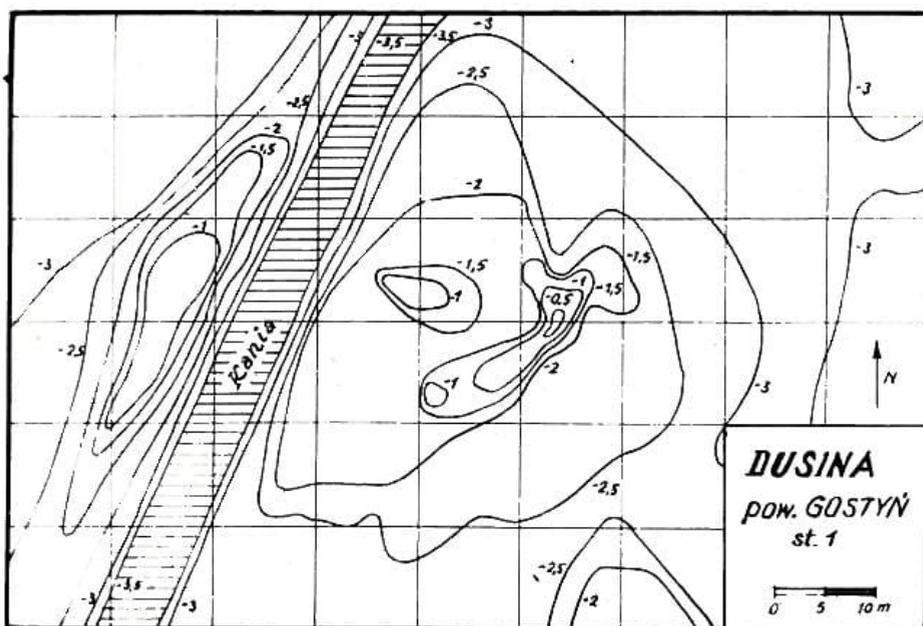
⁶ Badania Stacji Archeologicznej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN (obecnie Instytut Archeologii i Etnologii PAN) „Bonikowo”, przeprowadzono w ramach badań nad osadnictwem starszych faz wczesnego średniowiecza na terenie południowo-zachodniej Wielkopolski (dorzecze środkowej i górnej Obry).

⁷ Te z kolei rozpoczęto ze względu na brak możliwości przeprowadzenia badań na grodzisku w Bonikowie, pow. kościański. Uniemożliwił je ówczesny wysoki stan wody w kanale Obry, skutkujący zalaniem okolicznych łąk, w tym miejsca zajętą przez grodzisko.

⁸ Dokładne określenie ilości pozyskanych fragmentów ceramiki nie jest możliwe ze względu na fakt operowania niedokładnymi opisami.

czeniu 163 fragmentów ceramiki oraz 165 kości zwierzęcych⁹, które znajdują się w Magazynie IAE PAN w Rogoźnie¹⁰.

W trakcie badań do celów dokumentacyjnych wykonywano rysunki kredkami na papierze milimetrowym (w kolorze) w skali 1 : 10, czarno-białe fotografie oraz prowadzono notatnik polowy¹¹. Ten ostatni zawierał czarno-białe przerysy wszystkich wykonanych planów, w pomniejszonej skali wraz z opisem wydzielanych warstw. Ogółem wykonano 17 rysunków polowych, które szczęśliwie przetrwały do naszych czasów, poza rysunkiem profilu głównego. Zachował się jedynie jego przerys w notatniku polowym. W dokumentacji znajduje się także wspomnianych wyżej 15 fotografii dokumentujących przebieg badań. Ponadto wykonano plan warstwicowy, który objął obszar o szerokości 90 m i długości 60 m (ryc. 7). Najwyższy punkt wzniesienia oznaczony został jako 0,

Ryc. 7. Plan warstwicowy grodziska w Dusinie stan. 1, pow. Gostyń, wykonany podczas badań w 1955 r. (autor nieznan)

Fig. 7. Contour plan of the stronghold in Dusina site 1, commune Gostyń, made during the research in 1955 (author unknown)

⁹ Kości zwierzęce zostały opracowane przez prof. dr. hab. Daniela Makowieckiego (w tym tomie).

¹⁰ Poszukiwania materiałów w różnych Instytucjach (w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, w magazynach Wydziału Archeologii UAM, magazynie Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Trzebnicy, a także w muzeach w Lesznie i Gostyniu) nie przyniosły rezultatu.

¹¹ Taki sam schemat działań w zakresie dokumentacji stosowano w trakcie badań na grodzisku w Daleszynie stan. 2 (Hilcezerówna, 1960, s. 4-5). System ten był typowy dla tzw. badań milenijnych w Wielkopolsce, prowadzonych pod bezpośrednim kierunkiem W. Hensla.

a kolejne warstwy były pomniejszone o odpowiednią wartość od tego punktu, zyskując wartości ujemne. Należy podkreślić, że w trakcie badań do pomiarów wykorzystywano niwelator, a wszystkie dokonywane pomiary liczone były właśnie od punktu „0”, jednak poniżej w opisach warstw podane są wartości liczone od poziomego gruntu. Co się tyczy metodyki badań, wykop eksplorowano warstwami naturalnymi i tak również zbierano materiał archeologiczny: ceramikę i kości zwierzęce traktując jako materiał masowy, a zabytki wydzielone lokalizując trójwymiarowo w notatniku polowym. Wypracowane podczas badań milenijnych wysokie standardy metod dokumentacyjnych sprawiły, że po ponad 50 latach od przeprowadzenia badań możliwe było poddanie ich ponownej interpretacji (Kurnatowska, 1997, s. 153; Kara, 2017, s.161–162).

Stratygrafia

Przedstawione opisy i charakterystyka odkrytych nawarstwień i konstrukcji oparta została na dokumentacji pochodzącej z badań wykopaliskowych. Tak jak wspomniano na początku, wykop archeologiczny objął powierzchnię, która w momencie rozpoczęcia badań była odsłonięta i naruszona (ryc. 8). Sytuacja ta wynikała z postępujących zniszczeń związanych z wybieraniem piasku, a także najprawdopodobniej w następstwie naturalnych procesów, takich jak obrywanie się kolejnych warstw ziemi (ryc. 9). Miąższość odkrytych w obrębie wykopu nawarstwień kulturowych

Ryc. 8. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Widok od wschodu na zniszczoną partię grodziska, w której wyznaczono wykop w 1955 r. (autor nieznan)

Fig. 8. Dusina site 1, commune Gostyń. East view of the destroyed part of the settlement, in which the excavation was planned in 1955 (author unknown)

Ryc. 9. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Zbliżenie na zniszczoną partię grodziska, w której wyznaczono wykop w 1955 r. Widoczne liczne kamienie (autor nieznan)

Fig. 9. Dusina site 1, commune Gostyń. A close-up of the destroyed part of the stronghold, in which the excavation was planned in 1955. Many stones visible (author unknown)

wyniosła ok. 2,5 m. Należy jednak podkreślić, że dotyczy to wykopu w części B, ponieważ tylko w niej osiągnięto poziom calca. Natomiast w części A zaprzestano eksploracji najprawdopodobniej na głębokości ok. 0,8 m, jak wynika z ostatniego sporządzonego rysunku.

Warstwa ściółki i humusu (oznaczonych w dokumentacji jako darń i warstwa I) osiągała grubość 0,2–0,6 m. Na jej spągu, w części północno-wschodniej, zarejestrowano średniej wielkości przepalone kamienie. Warstwa ta w wykopie A zawierała dużą ilość ceramiki, wśród której przeważała ceramika całkowicie obtaczana, a domieszkę stanowiła ceramika górami obtaczana oraz ceramika o cechach technologicznych przypisywanych ludności łużyckich pól popielnicowych¹² (10%). Poza tym znaleziono fragment żuźla żelaznego, sztydło kościane oraz dużą ilość przepalonych kości zwierzęcych. Natomiast z części B pozyskano jedynie niewielką ilość ceramiki i kości zwierzęcych, co wynikało z mniejszej miąższości przebadanych warstw. Łącznie z warstwy I (humusu) zebrano około 200 fragmentów ceramiki. Pod humusem zalegał suchy, szaro-żółty piasek z małymi i średnimi kamieniami, nietworzącymi regularnego układu (warstwa II). W tej zwartej warstwie występowały liczne ślady spaleni-

¹² W dalszej części używany jest skrót LPP.

zny, zaznaczające się jako nieregularne plamy i smugi, które stawały się wyraźniejsze wraz ze zwiększającą się głębokością. Nawarstwienie to w części B wykopu osiągało maksymalnie 1,5 m miąższości. Natrafiono w nim na kilkadziesiąt¹³ fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych, z których część była zdobiona poziomymi żłobkami i linią falistą oraz fragmenty ceramiki ŁPP, w tym fragment czerpaka ornamentowanego pionowymi żłobkami. Poza tym warstwa dostarczyła niewielkiej ilości kości zwierzęcych, pojedynczych fragmentów polepy, jeden fragment żuźla żelaznego oraz silnie skorodowany przedmiot żelazny. W części A wykopu, na głębokości 0,67 m¹⁴, zaczęły się rysować w planie stropy obiektów, w przybliżeniu o okrągłym kształcie, o średnicy ok. 0,1–0,15 m i jednolitym, szarym wypełnisku. Na głębokości ok. 0,8 m zyskały one wyraźniejsze granice i wyodrębniła się ich większa liczba (ryc. 11), jednak trudno określić dokładnie, ile z nich uznano za obiekty. Najpewniej jednak na rysunku zaznaczono wszystkie odznaczające się kolorystycznie plamy, lecz cztery których profile narysowano, zostały uznane przez badaczy za obiekty. Wszystkie znajdowały się w części południowej wykopu, na powierzchni ok. 2,25 m² (ryc. 14). Poprowadzono dwie linie cięcia do profilu (n. 1 oraz n. 2), zbiegające się mniej więcej pod kątem prostym i obejmujące skrajne cztery obiekty znajdujące się przy profilu głównym, w południowej części wykopu (ryc. 11). Linie oznaczone jako n. 1 uzyskano przez wybranie obiektów od strony wschodniej, natomiast linie n. 2 od północy. Głębokość obiektów oscylowała między 0,12 a 0,18 m. Odkryte obiekty zinterpretowano jako pozostałości po wbitych kołkach, które układały się w dwóch, przecinających się pod kątem prostym, liniach.

W wyżej opisanym szaro-żółtym piasku (warstwa II) rejestrowano warstewkę sypkiego, ciemnoszarego piasku z domieszką spalenizny oraz widocznymi resztkami organicznymi (warstwa III; ryc. 10). W części północnej wykopu A występowały kamienie o średniej (ok. 0,15 m) i małej wielkości (ok. 0,05 m). Według badaczy grupowały się one w trzy skupiska, których kształt określono jako kolisty. Skrajne wartości głębokości obejmowały 0,31–0,80 m, przy czym główny poziom wyznaczały kamienie położone na głębokości 0,4–0,6 m. Wspomniane skupiska stopniowo obniżały się w kierunku południowym. Na jednym z rysunków (ryc. 11) uchwycono największe zagęszczenie kamieni, które wydają się nie mieć zwartego układu, tym bardziej o charakterze kolistym. Z warstwy tej pozyskano kilka drobnych kości oraz kilkadziesiąt fragmentów naczyń, które przyporządkowano do wczesnośredniowiecznej ceramiki górą obtaczanej. Wśród niej znajdował się duży fragment naczynia: część wklęsłego dna wraz z dolną partią brzuśca. Jest to najpewniej widoczne na planie nr 7 naczynie między kamieniami (ryc. 11). Prócz nich wystąpił

¹³ W opracowaniu E. Kihl-Byczko podaje informację o „kilkunastu ułamkach naczyń górą i całkowicie obtaczanych, bardzo drobnych”. Nie wspomina o fragmentach ceramiki ŁPP (Kihl-Byczko, 1965, s. 215).

¹⁴ Tak jak wspomniano, podawana jest głębokość mierzona od poziomu ówczesnego gruntu w danym miejscu.

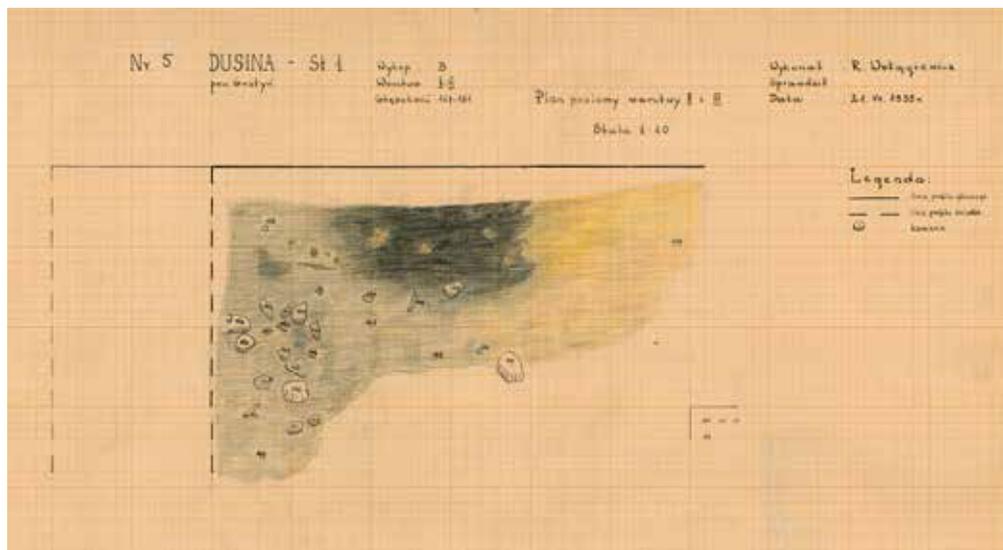
jeden fragment ceramiki ŁPP oraz rybia łuska¹⁵. Sugestywnym wydaje się natomiast półkolisty zarys, który tworzyło część kamieni we wschodniej części tego wykopu, niejako otaczający lokalne zaciemnienie warstwy. Opisane zostało ono jako „ciemniejsza plama jakby mało intensywnej spalenizny”. Argumentem potwierdzającym, że była to odróżniająca się warstwa, jest również fakt osobnego zebrania materiału archeologicznego (kości zwierzęcych oraz ceramiki). Taką samą charakterystykę miała opisywana warstwa (warstwa III) w części B wykopu. Odróżniało ją jedynie występowanie okrągłych soczewek szaro-żółtego piasku (warstwa II?) oraz okrągłych plam spalenizny. Przedstawione na rysunku plamy szaro-żółtego piasku nie miały jednak okrągłego kształtu (prócz jednej soczewki o średnicy ok. 0,05 m), lecz tworzyły nieregularne wtręty warstwy. Natomiast jeśli chodzi o soczewki spalenizny, to przejawiały większą regularność. Nie przekraczały 0,05 m średnicy i były najprawdopodobniej związane z zalegającą niżej intensywną spalenizną (warstwa IV), widoczną na planie nr 5 oraz 8 (ryc. 10, 12). Na szkicu profilu głównego¹⁶ warstwę III¹⁷ w części wykopu A rejestrowano na odcinku 2,5 m, gdzie miała ona przebieg wertykalny (liniowy), nieznacznie obniżający się w stronę tkwiącego w profilu kamienia. Natomiast w części B zarejestrowano ją na odcinku 3 m (łącznie z 1 m „świadka”) i była nieznacznie wygięta łukowato. Z opisywanej części wykopu z warstwy III materiału archeologicznego w postaci ceramiki oraz kości zwierzęcych pozyskano niewiele. Znaleziono natomiast pięć fragmentów żuźla żelaznego (na głębokości ok. 0,5 m) oraz silnie skorodowany przedmiot żelazny.

Przy „świadku”, czyli w południowo-wschodniej części tej partii wykopu stale powtarzał się układ kamieni. Od poziomu ok. 0,3–0,4 m zaczęto rejestrować małe i średniej wielkości kamienie o średnicy nieprzekraczającej 0,15 m (ryc. 10, 15). Nie tworzyły one skupisk, w zasadzie nie przywierały do siebie, lecz odróżniało je powtarzalne występowanie w określonej części wykopu. Większa ich ilość, o średnicach 0,15–0,25 m, pojawiła się na głębokości 0,5 m i do głębokości ok. 0,9 m, tworzyła cztery warstwy zwartego bruku kamiennego. Większość z nich miała ślady intencjonalnego rozłupywania. Swoim zasięgiem bruk pokrywał południową część wykopu B, północną krawędź wykopu A oraz znajdującą się między nimi partię „świadka”, o łącznej powierzchni ok. 2,25 m² (ryc. 13). W opisie warstw znajduje się informacja, że opisywany bruk „tworzył układ o kształcie półowalnym i posiadał cechy układu celowego”. Z drugą częścią tego stwierdzenia nie sposób się nie zgodzić, jednak co do samego kształtu rejestrowanego bruku można mieć wątpliwości. Z dokumentacji rysunkowej, na której przedstawiono cztery poziomy bruku, wynika, że kamienie wyznaczały pas (?) szerokości ok. 1,5 m, przebiegający skośnie po linii południo-

¹⁵ W opisie warstwy zawartej w notatniku połowym znajduje się informacja „1 większa łuska rybia”, która sugeruje, że łusek mogło być więcej, lecz tylko tę jedną, większą, udało się pobrać.

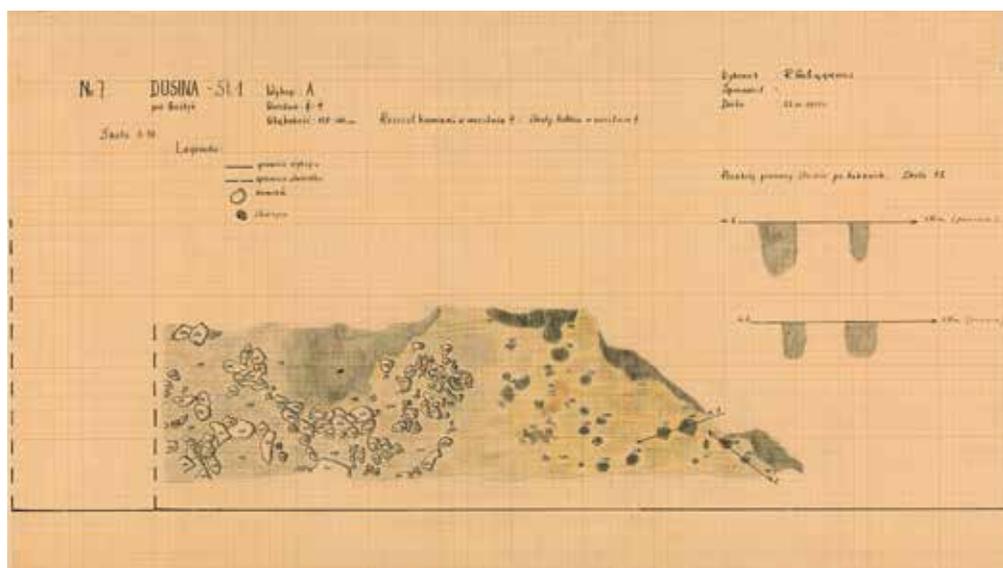
¹⁶ Szkic profilu głównego wykonano na papierze milimetrowym w skali 1 : 25. Profil podzielony jest na dwie części: wykop A oraz B.

¹⁷ Na szkicu warstwę tę oznaczono, moim zdaniem błędnie, jako warstwę IV, czego wytłumaczenie znajduje się w przypisie 32.

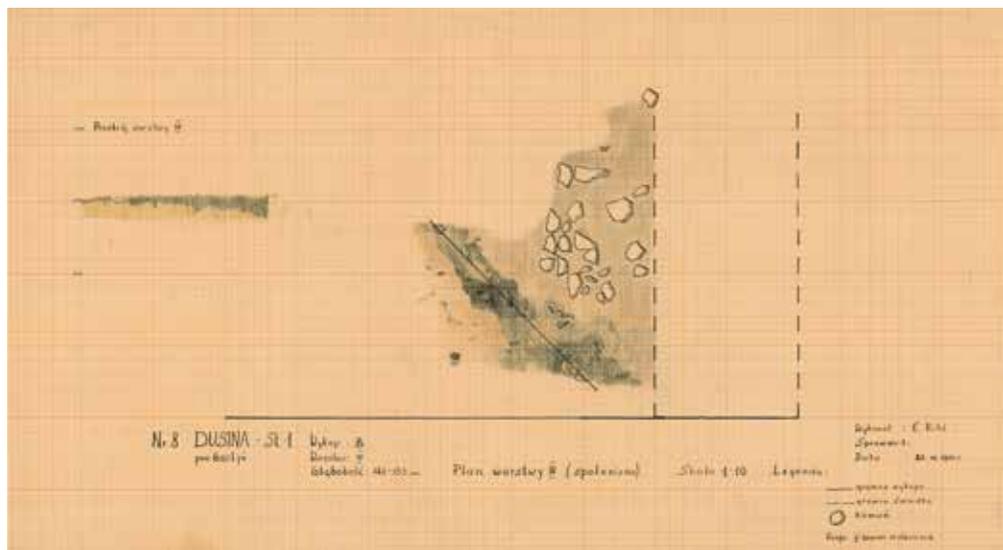
Ryc. 10. Plan nr 5. Część wykopu B. Warstwa II i III (rys. R. Wołagiewicz)

Fig. 10. Plan no. 5. Part of the excavation B. Layer II and III (drawing R. Wołagiewicz)

Ryc. 11. Plan nr 7. Część wykopu A. Warstwa II i III (rys. R. Wołagiewicz)

Fig. 11. Plan no. 7. Part of the excavation A. Layers II and III (drawing R. Wołagiewicz)

Ryc. 12. Plan nr 8. Część wykopu B. Warstwa IV (rys. E. Kihl)

Fig. 12. Plan no. 8. Part of the excavation B. Layer IV (drawing E. Kihl)

Ryc. 13. Plan nr 14. Część wykopu A i B. Warstwa II, III, IV (rys. E. Dzieściolowski)

Fig. 13. Plan no. 14. Part of the excavation A and B. Layers II, III, IV (drawing E. Dzieściolowski)

Ryc. 14. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Widok na bruk kamienny w środkowej partii wykopu (autor nieznany)

Fig. 14. Dusina site 1, commune Gostyń. A view of the stone pavement in the central part of the excavation (author unknown)

Ryc. 15. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Widok na wykop w trakcie eksploracji (autor nieznany)

Fig. 15. Dusina site 1, commune Gostyń. View of the excavation during exploration (author unknown)

wy-zachód – północny-wschód. Trudno określić dokładny kształt, jaki wyznaczały rejestrowane kamienie. W notatniku polowym określa się go mianem „kręgu kamiennego”. Natomiast na rysunkach kamienie nie sprawiają wrażenia kolistego założenia, choć rejestrowany stan rzeczy może być wynikiem zniszczenia konstrukcji. Między kamieniami znajdowano duże fragmenty węgla drzewnego oraz ceramiki całkowicie obtaczanej, pokrytej poziomymi bruzdami i ornamentem linii falistej. W części „świadka” na głębokości 0,43 m znaleziono małe kółko żelazne o średnicy ok. 1 cm. Prócz tego odkryto także kilka fragmentów polepy¹⁸ oraz kawałki połupanych kości zwierzęcych.

Na obrzeżu warstwy III od strony północno-zachodniej przylegała do niej (otaczała ją?) czarna, zbita i tłusta spalenizna z licznymi fragmentami węgla oraz „drobnych, przepalonych gałązek w postaci smug i punktów” (warstwa IV). Ze względu na swoją wyróżniającą się barwę i strukturę była bardzo dobrze czytelna na głębokości ok. 0,5 m. Początkowo warstewka ta układała się w pewnym oddaleniu od kamieni (ryc. 12), przebiegając skośnie w stosunku do wyznaczonego wykopu. Zdecydowano o wyznaczeniu jej cięcia profilowego i wyeksplorowaniu jej od strony północnej. W efekcie uzyskano profil o długości 1,3 m (profil przedstawiono na ryc. 12). Miąższość warstwy wynosiła od 0,06–0,15 m, widocznie zwiększając się w kierunku profilu głównego. Warstwę tę uchwycono także na obrzeżu opisanego wyżej bruku kamiennego (zalegającego głównie w warstwie III), na głębokości ok. 0,57. Zalegała ona w części wykopu B oraz w części „świadka”, wyznaczając zasięg kamieni (ryc. 13). Widoczna była także na południowym profilu „świadka”. Tworzyła niewielkie zagłębienie z płaskim dnem, wypełnione spalenizną o miąższości ok. 12 cm, na którego stropie zalegały kamienie¹⁹ (ryc. 16). Zarejestrowano ją na długości 1,6 m, przy czym widocznie wypłycała się w kierunku zachodnim, w stronę głównego profilu. Z warstwy IV pozyskano kilkanaście skorup całkowicie obtaczanych, które pokryte były poziomymi żłobkami i odciskami grzebyka oraz fragment²⁰ (fragmenty?) polepy. Pod warstwą II zalegał spoisty brunatny piasek z domieszką ilu (warstwa V). Jego granica była najbardziej czytelna w części północno-wschodniej wykopu, ponieważ występowały tam ciemniejsze plamy widoczne w profilu, wyróżniające go od warstwy II. Warstwa ta układała się pasmowo, a jej miąższość wynosiła około 0,25–0,3 m²¹. Pozyskano z niej wyłącznie fragmenty

¹⁸ Brak informacji o wielkości znajdujących fragmentów polepy.

¹⁹ W istocie warstwa ta stanowiła najpewniej wypełnisko obiektu. Zachowuję jednak przyjęty porządek, nie wprowadzając zmian w numeracji i nomenklaturze.

²⁰ W opisie warstwy zastosowano następujący skrót: „fragm. polepy”, który nastrocza wątpliwości co do ilości znalezionej materiału. Skłaniam się jednak do uznania, że był to więcej niż jeden fragment polepy.

²¹ W tabeli, gdzie znajduje się opis warstw, podano skrajne wartości głębokości, na których występowała opisywana warstwa: 2,0–2,54/2,58. Warstwa ta miałaby więc miąższość ok. 0,5 m. Natomiast na szkicu profilu głównego przedstawiono ją jako warstwę o grubości ok. 0,25–0,3 m. Według wartości podanych na szkicu byłby to przedział: 2,50–2,8 m, a więc na głębokości 1,50–1,75 od powierzchni gruntu.

Ryc. 16. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Zbliżenie na spąg rejestrowanego bruku kamiennego i zalegającą poniżej spaleniznę (autor nieznany)

Fig. 16. Dusina site 1, commune Gostyń. A close-up on the floor of the registered stone pavement and the burning burn below it (author unknown)

naczyń łączone z osadnictwem łużyckich pól popielnicowych²². Pod nią znajdowała się brunatno-rdzawa warstwa z szaro-niebieskawymi plamami (warstwa VI), a w kilku miejscach zarejestrowano dodatkowo białe soczewki (wtręty). Miąższość tego nawarstwienia sięgała ok. 0,75 m. Oprócz skupiska ceramiki, które tworzyło rozbite naczynie zasobowe o chropowatej powierzchni zewnętrznej, natrafiono w opisywanej warstwie na „niewielką ilość” materiału ceramicznego. Pod warstwą VI zalegał całec w postaci jasnożółtego piasku z kongrecjami żelaza. W inwentarzach znajdują się także dwa zabytki, które nie mają zwartego kontekstu odkrycia. Wśród nich jest pochodzący z części wykopu A nóż żelazny (ryc. 18: 3) oraz fragment łyżwy kościanej, pozyskanej „luźno” z terenu grodziska.

Wyniki badań wykopaliskowych wg E. Kihl-Byczko

Poniżej przedstawiono interpretację wyników badań, które poczyniła w niewielkim opracowaniu E. Kihl-Byczko (1965, s. 207–218). W opisie stratygraficznym dokonano istotnych zmian, zauważalnych na zaprezentowanym profilu głównym, który znacznie różni się od szkicu w notatniku polowym (Kihl-Byczko, 1965, ryc. 4, s. 210).

²² Nie określono dokładnie liczby pozyskanych fragmentów. Znajdujemy jedynie lakoniczną informację „średnia ilość skorup kultury łużyckiej”.

Znajduje się na nim pięć warstw, które zmieniły zasięgi oraz numerację w stosunku do tych wydzielonych w trakcie wykopalisk²³. Przedstawiony w artykule E. Kihl-Byczko profil grodziska w Dusinie prezentuje stan po interpretacji badawczej. Zostanie on prześledzony i opisany poniżej, jednak punkt wyjściowy do dociekań i stawiania hipotez stanowi przekrój, który sporządzono w trakcie prac wykopaliskowych.

Warstwa I jako jedyna nie różniła się opisem i zasięgiem. Zmianom uległa warstwa II, której struktura pozostała taka sama (żółty, zbity i suchy piasek), natomiast przedstawiono ją jako warstwę o miąższości 0,2–0,3 m (na rysunku miała ona ok. 1,5 m). Na jej spągu wyrysowana została warstwa III, czyli „szarobrunatna ziemia ze szczątkami organicznymi, nasycona spalenizną, miejscami spoista i tłusta o barwie intensywnie czarnej”. W opisie znalazły się także informacje o kamieniach, częściowo rozłupywanych oraz dużych fragmentach węgla drzewnych. Jej miąższość wynosiła 0,3–0,5 m. Opis ten odpowiada charakterystyce dwóch warstw: III oraz IV. Dokonano pewnego uproszczenia, łącząc je, pomimo różnego stopnia nasycenia spalenizną, w jedno nawarstwienie. Pod nią znajdowała się warstwa IV, czyli „jasnobrunatna ziemia przemieszana z piaskiem” o grubości 1,0–1,2 m. W warstwach stropowych rejestrowano okrągłe obiekty, interpretowane jako „ślady po kołkach”. Według autorki opracowania, warstwa ta powstała w wyniku procesów naturalnych (akumulacyjnych). W odniesieniu do rysunku połowego, uległa ona wraz z warstwą II największym zmianom. Znaczną część warstwy II włączono do warstwy IV, której miąższość zwiększyła się z 0,3 m do ponad 1 m. Warstwa V zawartością geologiczną oraz kulturową, a także miąższością odpowiada warstwie VI. Autorka opracowania uważa, że spalone resztki drewna, ślady po kołkach oraz układ kamieni można powiązać w całość. Wymienione wyżej elementy łączy ze zwaliskiem „jakiejs konstrukcji drewnianej, opierającej się na kamiennym fundamencie”. Mimo podkreślenia, że brak jest podstaw do dokładniejszego określenia kształtu i funkcji odkrytej konstrukcji, E. Kihl-Byczko wskazuje, że najprawdopodobniej jest to pozostałość po drewnianej wieży obronnej.

Tak jak wspomniano już na początku, do większości pozyskanego materiału ruchomego w trakcie wykopalisk nie było dostępu. Podstawą do wnioskowania jest więc opracowanie ceramiki E. Kihl-Byczko. Zgodnie z nim w warstwie humusu znaleziono szydło kościane (ryc. 18: 1), kilka fragmentów żuźla żelaznego (ryc. 18: 4, 5, 6) oraz fragmenty naczyń (15% łuzyckich, górą obtaczanych 26% oraz 59% całkowicie obtaczanych). Materiał ten był przemieszany, wystąpiły w nim też dość proste ułamki naczyń. Podobne, niediagnostyczne, wczesnośredniowieczne fragmenty ceramiki pozyskano z warstwy II. Najistotniejsze dla

²³ Podobnych zmian dokonano w stosunku do profilu grodziska w Daleszynie, stan. 2 (Hilczarówna, 1960, s. 10), które opatrzone zostało następującym komentarzem: „W stosunku do profilu ściany płd.-wch. wykopu głównego [...], który sporządzono bezpośrednio po zakończeniu prac wykopaliskowych, profil załączony do niniejszego opracowania wykazuje pewne odchylenia głównie w nomenklaturze warstw oraz w pewnych szczegółach, które wyszły dopiero po dokładnej analizie wszystkich planów i fotografii”.

chronologii zabytki znajdowały się w warstwie III²⁴. Wśród nich nieznaczną domieszkę stanowiła ceramika pradziejowa (12%) oraz wczesnośredniowieczna górą obtaczana (15%). Tę ostatnią grupę charakteryzowały fragmenty pochodzące prawie wyłącznie ze środkowych części naczyń o grubych ściankach i szorstkiej, szarobrunatnej powierzchni. Sposób ich wykonania był niestaranny, a wypał dość słaby. Rozdrobnienie materiału uniemożliwiało w większości przypadków określenie form naczyń. Wyjątek stanowiły dwa wylewy: proste, ukośnie na zewnątrz ścięte, które przyporządkowano do grubościennych mis stożkowatych o średnicy 20–25 cm. Oba są zdobione dookolnymi żłobkami: pierwszy w układzie pojedynczych, dookolnych linii; drugi grupami potrójnych linii rytych. Według autorki opracowania misy te technologicznie nawiązują do okazów wcześniejszych, górą obtaczanych, natomiast ornamentyka zbliża je do okazów całkowicie obtaczanych. Wskazuje również na analogie do mis z Niepartu, pow. gostyński (Kihl-Byczko, 1965, s. 213) oraz ze Zbąszynia, pow. nowotomyski (Kihl-Byczko, 1965, s. 213). Podobne naczynia występują także na terenie Śląska, Brandenburgii, w Meklemburgii. Główną część materiału ceramicznego stanowi wczesnośredniowieczna ceramika całkowicie obtaczana (73%). Tworzyły ją niewielkie fragmenty naczyń jajowatych lub baniastych o pierwotnie dość dużych rozmiarach, z niewyodrębnionymi szyjkami, lecz z silnie wygiętymi na zewnątrz brzegami. Ich krawędzie często były profilowane, a dna płaskie lub wklęsłe. Nie znaleziono żadnego egzemplarza z odciskiem znaku garncarskiego. Natomiast brzuśce opisywanych naczyń zdobione były dość często dookolnymi żłobkami, linią falistą, ukośnymi nakłuciami wykonanymi grzebykiem, jodełką lub rzadziej ornamentem stempelkowym (Kihl-Byczko, 1965, s. 213–214). Wśród nich zwrócono uwagę na wyróżniające się zdobienie na dwóch fragmentach w postaci rytego znaku „X”. Najbliższe analogie do opisywanego typu ceramiki wystąpiły w II i III warstwie grodu w Daleszynie, stan. 2, datowanych na początek fazy D (druga połowa X w.). Do najciekawszych znalezisk z Dusiny badaczka zaliczyła małe kółko, wykonane z drutu żelaznego o okrągłym przekroju (ryc. 18: 2). Kółko to miało pierwotnie rozklepane końce, prawdopodobnie zachodzące na siebie i połączone nitem, którego część tkwiła na jednym z nich. W drugim natomiast widoczny był mały otwór. Omawiany przedmiot najprawdopodobniej stanowił element pancerza kolczego. Materiał ceramiczny z warstwy IV nie został szczegółowo opisany. Natomiast pokrótce scharakteryzowane zostały fragmenty ceramiki z warstwy V. Stanowiło je kilkadziesiąt fragmentów wykonanych z tłustej gliny z domieszką piasku, o powierzchniach chropowatych lub obmazywanych. Wśród nich znajdowało się pięć brzegów płaskich talerzy, w tym jeden pokryty ornamentem paznokciowym. Autorka zwróciła uwagę na datowanie ich na okres halsztacki. Ponadto wystąpił fragment naczynia dwustożkowego z dookolną listwą, charakterystycznego dla ceramiki „kultury lużyckiej” z V EB. Znaleziono także duży fragment brzuśca

²⁴ Tożsamej z warstwą III oraz IV według planów polowych.

naczynia zasobowego o powierzchni obmazywanej. Wspomina także o niewielkim ułamku zdobionym walcem z dołkami palcowymi. Konstatuje, że warstwę V należy łączyć z osadnictwem ludności ŁPP z V EB i Ha C. Opis zamyka krótka notka o materiale znalezionym w przekroju wału, w warstwie intensywnej spaleniowej. Kilkanaście fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych, przeważnie pokrytych ornamentem dookólnych żłobków, jest analogicznych do tych znalezionych w głównym wykopie. Oprócz nich znaleziono fragment kości zwierzęcej (bydłowej) ze śladami obróbki w postaci wygładzania w części środkowej i otwórka przy nasadzie kości.

REANALIZA WYNIKÓW BADAŃ ARCHIWALNYCH

Material zabytkowy

Dostępny do analizy materiał ceramiczny ogranicza się do niewielkiej części pozyskanych w trakcie wykopalisk zabytków archeologicznych. Łącznie są to 163 fragmenty naczyń, 3 niewielkie grudki polepy oraz 165 fragmentów kości zwierzęcych, które zostały poddane analizie archeozoologicznej.

Z warstwy VI pochodziło 37 fragmentów ceramiki oraz 3 ułamki polepy, które zostały opisane w notatniku jako „skupisko skorup”²⁵. Ślady techniki wykonania typowe dla garncarstwa wczesnośredniowiecznego miały jedynie 3 fragmenty, reprezentując ceramikę całkowicie obtaczaną. Pierwszy z nich to silnie wygięty na zewnątrz wylew z profilowaną krawędzią o barwie brunatnej (I kategoria wielkościowa charakterystycznych części naczyń według A. Buko, 1990, s. 236–243²⁶). W górnej partii zdobiony był ukośnymi nakłuciami wykonanymi kilkuzębny grzebieniem, pod którymi znajdowały się poziome, dookólne żłobki. Nieścisłości nastręcza przyporządkowanie omawianego fragmentu, ponieważ w opracowaniu E. Kihl-Byczko (s. 213, ryc. 8: 12) został przedstawiony jako fragment pochodzący z warstwy III²⁷. Drugi ułamek to jasnobezowy fragment brzuśca (III B), zdobiony poziomymi żłobkami i nakłuciami wykonanymi kilkuzębny grzebieniem. Ostatni stanowił połowę z wklęsłego dna o średnicy ok. 8 cm (II A). Zachowany był wraz z partią przydenną brzuśca do wysokości 3,8 cm, zaś grubość jego ścianek wynosiła ok. 0,6 cm. Powierzchnia zewnętrzna miała barwę brunatną, wewnętrzna ciemnoszarą, zaś przełom jednobarwny. Na dnie zaobserwowano podsypkę piasku oraz pozostałość pierścienia garncarskiego, który umożliwił przyporządkowanie fragmentu do tej grupy technologicznej. Po-

²⁵ Skupisko skorup o numerze inw. 19, zalegające na głębokości ok. 1,5 m.

²⁶ W przypadku pozostałych fragmentów ceramiki zastosowano się również do podziału wielkościowego według A. Buko, podając, czy dotyczy charakterystycznych części naczyń (A), czy jednoelementowych fragmentów brzuśca (B).

²⁷ Nie sposób dociec, kiedy nastąpiło przemieszanie materiału i z której warstwy pierwotnie pochodzi opisywany fragment.

zostały fragmenty przejawiały cechy charakterystyczne dla naczyń pradziejowych, związanych ze społecznościami łużyckich pól popielnicowych. Wśród nich znajdowały się 2 niewielkie fragmenty jednego wylewu, o łącznej długości 7,5 cm × 4 cm. Pochodziły one z prostego garnka o powierzchni jasnobrunatnej i chropowatej, pod którego krawędzią wylewu uformowany był podłużny guz. Spośród pozostałych 24 fragmentów brzuśca wydzielono pasujące do siebie elementy pochodzące z kilku naczyń. Pierwsze tworzyły 4 ułamki, których powierzchnia zewnętrzna była jasnobrunatna, zaś wewnętrzna szara. Pierwotnie stanowiły partię przydenną, pasującą do dna naczynia, na które składały się kolejne 3 fragmenty. Było ono płaskie, o średnicy 12 cm i grubości ok. 1 cm. W jednobarwnym przełomie widoczna była średnioziarnista domieszka tłuczni kamiennego. Kolejnych 5 ułamków brzuśców stanowiło części naczynia o powierzchni zewnętrznej chropowatej, ciemnoszarej, zaś wewnętrznej gładkiej, brunatnej. Grubość ścianek wynosiła około 0,6–0,8 cm, a na ich zewnętrznej powierzchni widoczne było poziome oraz skośne obmazywanie. Największy z fragmentów miał wymiary 16 cm × 14 cm i miał podłużny, nalepiany guz o długości ok. 5,5 cm, pełniący zapewne rolę uchwytu (Lasak, 2014, s. 104, ryc. 1: 1; Szczurek, Pudełko, 2015, s. 218, tabl. 12C: 7; s. 232, tabl. 26E: 1). Następnym 8 drobnymi fragmentami było części naczynia o powierzchni zewnętrznej chropowatej i ceglastej, a wewnętrznej – ciemnoszarej. Pozostałe brzuśce to rozdrobnione fragmenty naczyń pradziejowych o chropowatej, ceglástico-brunatnej powierzchni. Zidentyfikowano wśród nich 5, należących do talerza krążkowego o wymiarach 13 × 11,5 cm i gładkiej, ceglásticoj powierzchni. Prawie cała jego powierzchnia pokryta była ornamentem paznokciowym. Podobne wyroby są szeroko rozpowszechnione w materiałach związanych z łużyckimi polami popielnicowymi (Kaczmarek, 2002, tabl. 30A: 8; Lasak, 2014, s. 125, ryc. 17: 1–3; Szczurek, Pudełko, 2015, s. 213, tabl. 7E: 1; s. 215, tabl. 9C: 3; Kaczmarek, 2017, s. 257, tabl. 70: 1–2). W zbiorze znalazła się także polepa: 2 dość małe grudki oraz 1 fragment o wymiarach 9 cm × 5 cm, który miał jedną stronę gładką, przylegającą do jakiejś powierzchni oraz drugą z odciskami organicznymi.

Drugi zbiór, gromadzący 13 fragmentów, pochodził z czyszczenia profilu tzw. rowu południowego i został opisany jako „skupisko skorup i ułamki kości” w warstwie spalenizny²⁸. Większość przyporządkowano do wczesnośredniowiecznej ceramiki całkowicie obtaczonej. Grubości ścianek tych ułamków miały przeważnie 0,9–1,1 cm, a jedynie dwa fragmenty 0,6 cm, stanowiąc fragmenty naczyń średniościennych. Powierzchnie zewnętrzne były szorstkie o barwach brunatnej, szarej lub ceglástico-brunatnej. Niemal wszystkie, bo 7 ułamków, pochodziły z brzuśców, z których 1 był fragmentem przydennym, ze śladami po odcinaniu dna (III A). Jeden zaś to fragment wylewu bez zachowanej krawędzi (III A), ornamentowany odciskiem grzebyka oraz pasmami starannie naniesionych żłobków. Wśród wyżej wymienionych brzuśców zdobione

²⁸ Materiał o numerze inw. 18. W adnotacji istnieje informacja „patrz profil nr 2”. Zarówno w dokumentacji rysunkowej, jak i w notatniku polowym nie istnieje profil rowu. Najprawdopodobniej chodzi o odsłonięcie terenu, które nastąpiło wskutek pogłębiania rzeki Kani (nazywane rowem melioracyjnym).

były 2 największe fragmenty (I B): oba dookolnymi, zwielokrotnionymi żłóbkami, lecz różniącymi się ich szerokością. Pierwszy z nich miał całą powierzchnię pokrytą wąskimi pasmami, drugi – cztery szerokie żłobki zajmujące około połowy powierzchni fragmentu. Zarówno na pierwszym, jak i drugim fragmencie żłobki zostały naniesione starannie, podczas rotacji koła. Kolejne 3 niewielkie ułamki zaliczono do tzw. ceramiki grubej roboty. Większość z opisanych fragmentów, zaliczonych do ceramiki wczesnośredniowiecznej, miała domieszkę drobno- i średnioziarnistą, która była rozprowadzona w masie ceramicznej równomiernie. Tylko w jednym przypadku były widoczne większe (\varnothing 3 mm) fragmenty białego tłucznia kamiennego. W zbiorze znajdowały się ponadto 2 fragmenty brzuśców, które zaliczono do ceramiki pradziejowej. Pierwszy z nich miał zewnętrzną powierzchnię niewygładzoną, jasnobrunatną, natomiast wewnętrzną – ciemnoszarą i wygładzoną. Drugi – ceglasto-brunatny, ze względu na charakterystyczną karbowaną listwę plastyczną zdecydowanie można połączyć z lużyckimi polami popielnicowymi. Analogiczne listwy znajdowały się na naczyniach znalezionych w Domasławiu (Gediga, Józefowska, 2018, tabl. 642: II, 680: N16, 689: N6, 708: N1).

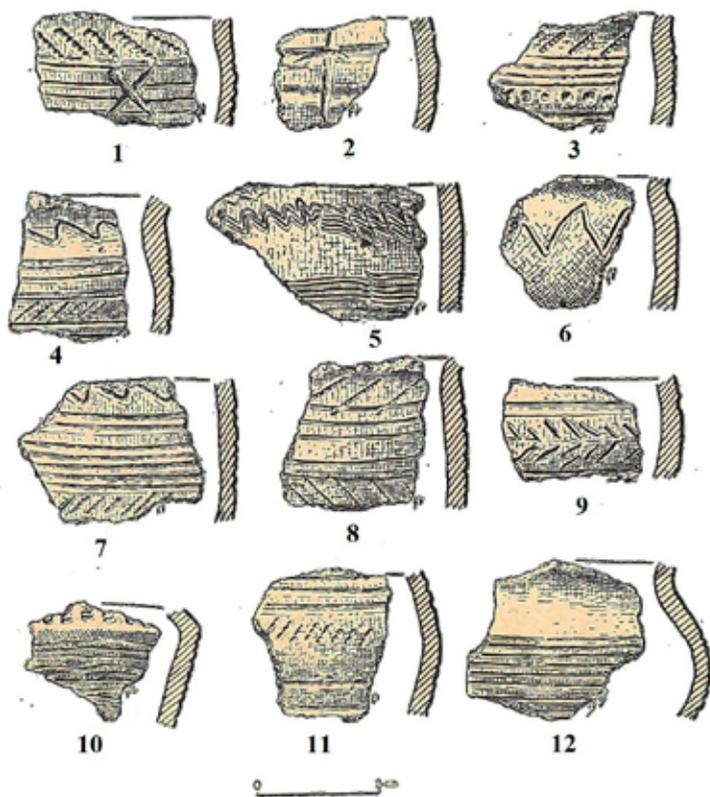
Kolejna grupa obejmowała 60 fragmentów ceramiki, która znajdowała się „luźno w rowie wykopanym w południowej części grodziska”. Wczesnośredniowieczną ceramikę całkowicie obtaczaną reprezentowało 39 fragmentów. Wśród nich znajdowało się 6 dość dużych fragmentów wylewów (I A), wszystkie z wychylonami na zewnątrz brzegami i ornamentowane strefowo: pasmami dookolnych linii rytych (3 fr.), w połączeniu z ukośnymi odciskami grzebyka (1 fr.) oraz z ukośnymi odciskami grzebyka (2 fr.). Pozostałe 33 stanowiły brzuśce, w tym cztery z partii przydennych (I B, II B, III B). Mniej więcej połowa z nich (18 fr.) była ornamentowana, przy czym 17 z nich dookolnymi żłóbkami, a 1 ukośnymi odciskami grzebyka. Oprócz tego na niewielkim fragmencie widoczna była listwa, która być może wskazuje na jego przynależność do ceramiki typu Weisdin lub zasobowców grupy D według Z. Hilczerówny (Schuldt, 1956, tabl. 68–71; Hilczerówna, 1967, s. 128–129). Do wczesnośredniowiecznej ceramiki górą obtaczanej przyporządkowano 5 fragmentów, w tym 2 wylewy, lekko wychylone i zaokrąglone (II A), 2 brzuśce, w tym 1 zdobiony linią falistą (II B) oraz 1 fragment dna z odciskiem osi garncarskiej (II A). Siedem drobnych, dość niecharakterystycznych ułamków połączono z ceramiką grubej roboty. Był to 1 fragment dna (III A) oraz 6 brzuśców (III B), z których wszystkie pozostawały niezdobione. Oprócz ceramiki wczesnośredniowiecznej w zbiorze znajdowało się 9 fragmentów naczyń pradziejowych. Składały się na nie niezdobione fragmenty wylewu i brzuśców oraz 1 fragment talerza pokryty ornamentem paznokciowym.

Ostatni zbiór 53 fragmentów opisano jako ceramikę zebraną „na północ od grodziska w kierunku strumyka wpadającego do Kani”. Materiał ten pozyskano z osady rozciągającej się na północ od grodziska (Dusina, stan. 2). Do wczesnośredniowiecznej ceramiki całkowicie obtaczanej przyporządkowano 1 fragment wylewu z brzegiem wychylonym za zewnątrz (I A), o barwie zewnętrznej jasnobrunatnej, wewnętrznej ciemnoszarej. Ten grubościenny ułamek ornamentowany był co najmniej dwoma pasmami linii falistych. Kolejnych 15 fragmentów to brzuśce, w tym dwa z par-

tii przydennych (II B, III B). Spośród nich 6 zdobionych było dookolnymi żłobkami, a 1 miał bardziej złożony ornament: pasmo ukośnych linii wykonanych grzebykiem oraz pasmem dookolnych stempelków. W zbiorze znajdowały się także 2 fragmenty lekko wklęsłych den (II A), z podsypką piasku i widocznymi pozostałościami po pierścieniach garncarskich. Wczesnośredniowieczną ceramikę górą obtaczaną reprezentowało 11 ułamków, w tym 1 wylew z wychylonym i zaokrąglonym brzegiem i najprawdopodobniej ornamentowany (II A). Spośród 9 brzuśców (II B, III B), 5 było zdobionych, zaś 1 z nich należy przyporządkować do ceramiki typu Tornow. Pozostałe ornamentowano: dookolnymi żłobkami (1 fr.), liniami falistymi (2 fr.) oraz pasmem dołków (1 fr.). Ostatni ułamek stanowił płaskie dno z charakterystycznym podcięciem (II A). Grupę składającą się z 14 fragmentów stanowiły niecharakterystyczne i niezdobione ułamki tzw. ceramiki grubej roboty (III B). W zebranych materiale znalazło się także 10 ułamków ceramiki pradziejowej, spośród których prawie wszystkie stanowiły brzuśce, z wyjątkiem 1 prostego i zaokrąglonego wylewu. Pionowe obmazywanie powierzchni stwierdzono na 2 fragmentach, zaś na kolejnych 2 dołki palcowe.

Podsumowując, ceramikę wczesnośredniowieczną reprezentuje 108 fragmentów wykonanych z gliny schudzonej domieszką średnio- i drobnoziarnistą. Powierzchnia tych naczyń jest zazwyczaj szorstka, o barwach brunatnych, szarych, pomarańczowobrunatnych, rzadziej zaś jasnobrunatnych lub kremowych. Grubość ścianek w większości mieści się w granicach 0,6–0,9 cm, choć spotyka się ułamki o grubości przekraczającej 0,9 cm. Partie wylewów wystąpiły w liczbie 12 i prawie wszystkie przyporządkowano do ceramiki całkowicie obtaczanej, które wyróżniały się ornamentowanymi powierzchniami. Były to wylewy silnie wygięte na zewnątrz, z profilowanymi krawędziami. Ponadto wczesnośredniowieczną ceramikę górą obtaczaną reprezentowały 3 wylewy, które były pozbawione zdobienia. Partie brzuśców reprezentowane są przez 90 ułamków, w większości drobnych. Spośród 6 den, połowa stanowi fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych, o czym świadczą pozostałości po pierścieniu garncarskim. Są to dna wklęsłe, na których widoczna była podsypka piasku. Dwa kolejne połączono z naczyniami obtaczanymi górą, ze względu na pozostawione na ich powierzchni odciski osi garncarskiej. Ostatni zaś, ze względu na brak cech diagnostycznych, umieszczono w grupie ceramiki tzw. grubej roboty. W zbiorze ceramiki dominują fragmenty pozbawione zdobienia (60,2%) nad ornamentowanymi (39,8%). Najczęściej jednak pojawia się motyw głębokich bruzd poziomych, wykonanych podczas rotacji koła. W połączeniu z nimi występują często dodatkowe wątki, takie jak nakłucia grzebykowe wykonane narzędziem wielożębnym, pasma ukośnych nakłuc czy pojedyncze lub zwielokrotnione linie ryte. Ponadto wspomniane elementy występują jako pojedyncze wątki.

Na podstawie cech technologicznych i morfologicznych ustalono, że ceramika z grodziska w Dusinie reprezentuje wydzieloną przez Z. Hilczerównę dla terenów z dorzecza górnej i środkowej Obry grupę D (1967, s. 51–53, 123–139). Wśród niej znajduje się ceramika górą obtaczana oraz dominująca nad nią ceramika obtaczana całkowicie. Część naczyń zdobi bogaty ornament strefowy, czego przykład stanowią fragmenty na rycinach opublikowanych przez E. Kihl-Byczko (ryc. 17).

Ryc. 17. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych odkrytych w warstwie IV (za: Kihl-Byczko, 1965, s. 214)

Fig. 17. Dusina site 1, commune Gostyń. Fragments of early medieval vessels discovered in layer IV (after: Kihl-Byczko, 1965, p. 214)

Analogie do ceramiki dusińskiej stanowią materiały znalezione w Poznaniu przy ul. Wieżowej 2–4 z warstwy V oraz VIa (Dymaczewski, 1961, s. 149–153, tabl. V, VI, VII; s. 159–162, tabl. XII, XIII). Materiały te datowane są na fazę D₂ wczesnego średniowiecza²⁹. Podobne fragmenty pochodzą z warstw: Vd, Vc oraz V A na Ostrowie Tumskim, stan. 17 (Malinowska, 1961, s. 15–33, ryc. 5–7, 12–14, 18) oraz z warstw: VIII i VII na Placu Katedralnym w Poznaniu (Malinowska, 1974, s. 8–11, tabl. II; s. 12–14, tabl. IX–XI).

Ceramikę pradziejową, która tworzy zespół charakterystyczny dla lużyckich pól popielnicowych, reprezentuje 55 fragmentów. Spośród nich najważniejsze dla ustalenia chronologii były fragmenty talerza zdobionego ornamentem paznokciowym oraz

²⁹ Uprzejma ustna informacja prof. dr. hab. Michała Kara. Datowanie to potwierdzają nowsze ustalenia radiowęglowe.

brzuśca z listwą plastyczną. Naczynia w takim typie rozpowszechnione są w okresie halsztackim.

Wśród zabytków wydzielonych znajdowało się żelazne kółko, które określono jako element pancerza kolczego (ryc. 18: 2). Nieduża liczba znalezionych podobnych zabytków wynika z tego, że podobnie jak miecze były kosztowną częścią uzbrojenia, a co się z tym wiąże, niedostępną dla większości społeczeństwa (Nadolski, 1956, s. 29). Według A. Nadolskiego kolczugi na ziemiach polskich używane były w okresie pomiędzy X a XII w. (1954, s. 77–80), według M. Gradowskiego i Z. Żygulskiego pomiędzy XI a XIII w. (Gradowski, Żygulski 1982, s. 92), jednak przyrost danych

Ryc. 18. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Zabytki wydzielone znalezione podczas badań w 1955 r. (szkice z notatnika polowego)

Fig. 18. Dusina site 1, commune Gostyń. Dedicated monuments found during research in 1955 (sketches from the field notebook)

w ostatnich latach zmienia tę hipotezę, zwiększając ich rozpiętość chronologiczną (o czym poniżej). Analogię do tego przedmiotu znaleziono w kółku, które określono jako element kolczugi pochodzącym z warstwy konstrukcyjnej wału grodziska „Wyszogród” w Bydgoszczy. Chronologia opisywanego nawarstwienia zamykała się w przedziale pomiędzy X a XII w. (Rauhut, Rauhut, Potemski, 1962, s. 296–297). W starszych opracowaniach znajduje się informacja o znaleziskach z: Wolina, Kostomłotów i Raszew, przy czym to ostatnie opiera się na informacji ustnej³⁰. Do powyższych można dołączyć również okaz szyszaka znalezionego w Gnieźnie, któremu towarzyszył czepiec kolczy (Nadolski, 1956, s. 78). Z przedwojennych badań gnieźnieńskiego grodu pochodzi również „kilkanaście kółeczek” o średnicy ok. 0,9 cm, połączonych ze sobą (Łukasiewicz, 1939, s. 49–51). W opracowaniu nazywane są łańcuszkiem, lecz mogą stanowić element plecionki kolczej. Z nowszych badań pochodzi około 100 znalezisk ogniwek wykonanych z żelaznego drutu, zaliczanych do elementów pancerzy kolczych, odkrytych w Raciążu (Świątkiewicz, 2010, s. 57). Występowały jako pojedyncze znaleziska, zespoły kilkunastu luźnych lub częściowo ze sobą połączonych egzemplarzy. Średnica opisywanych ogniwek oscylowała pomiędzy 0,6–0,8 cm, co według autora opracowania wskazuje na to, że stanowiły element podstawy kołnierza lub czepca (s. 58). Ponadto przykłady znalezisk w tym typie pochodzą ze stanowisk zachodniopomorskich w Bardach (Łosiński, Olczak, Siuchniński, 1969, ryc. 6: h) i Radaczu (Olczak, Siuchniński, 1969, ryc. 72: b), a także śląskiego w Lubonii (Szydłowski, 1970, s. 179), które datowane są na 2. połowę VIII w. – 1. połowę IX w. Kolejne, odkryte w okolicach przyczółka mostu na Ostrowie Lednickim (Kola, Wilke, 2000, s. 65) oraz w Opolu-Ostrówku (Wachowski, 1984, s. 17–18), mieszczą się w ramach chronologicznych pomiędzy połową X w. a XI w. Datowanie pomiędzy XI a XIII w. uzyskały znaleziska z grodziska „Horodyszcze” w Trepczy (Ginalski, Kotowicz, 2004, s. 202) oraz z osady w Igołomii (Machnik, 1961, s. 35; Strzyż, 2006, s. 95). Żelazne kółka znane są również ze stanowisk z młodszą metryką, np. z grodziska w Plemiętach (Nadolski, Grabarczykova, 1985, s. 85–87) czy z Nowego Miasta nad Wartą (Grygiel, Jurek, 1996, s. 87–88). Zabytki o wyjątkowej randze stanowi hełm oraz kolczuga św. Wacława przechowywana w Katedrze św. Wacława w Pradze (Hensel, 1965, s. 605, ryc. 544; Bravermanová, 2011, s. 214–219). Kolczugę wykonano z dwóch części: koszuli oraz nakładanego kołnierza, składających się z żelaznych ogniwek o średnicy 0,75 cm, spawanych lub nitowanych. Znaleziska te datowane są na X w., ze śladami napraw przeprowadzonych najpewniej w XII w., czego dowiodły badania metalograficzne (Pleiner, 2011, s. 221–228). Brak dostępu do opisanego wyżej ogniwka, jak i wykonanego z tego samego surowca noża oraz kościanego szydła, pochodzących z Dusiny, uniemożliwiły przeprowadzenie bardziej szczegółowych analiz.

³⁰ Znalezisko pochodzące z gródka stożkowatego, nie zostało przedstawione archeologom (Nadolski, 1956, s. 78).

Stratygrafia

Na podstawie zarejestrowanego układu stratygraficznego reliktyw grodu w Dusinie można wysnuć wnioski, które wskazują na użytkowanie terenu w dwóch odrębnych fazach. Pierwszą, pradziejową, której przypisać można warstwy VI oraz V o łącznej miąższości ok. 0,9 m, wiązać można z niezbyt intensywnym osadnictwem ludności łużyckich pól popielnicowych. Warstwa VI miała kontakt ze środowiskiem wodnym, o czym świadczy zawartość łu w postaci niebieskawych plam. Najprawdopodobniej więc w trakcie użytkowania kępy w epoce brązu funkcjonowała tu osada otwarta ŁPP. Znaczna miąższość warstwy VI, przy jednocześnie małej ilości materiału archeologicznego, wskazują na niezbyt intensywny epizod osadniczy. Przyczyną dużej miąższości warstwy mogą być procesy naturalne, które spowodowały stopniowe jej odkładanie się na tym odsłoniętym terenie. Natomiast warstwę V, ze względu na mniejszą grubość, a także większą zawartość ceramiki, można uznać za warstwę kulturową, która powstała w trakcie późniejszego, również niezbyt intensywnego użytkowania tego terenu.

Natomiast druga faza, w skład której wchodzi warstwy IV, III oraz II, o łącznej miąższości ok. 1,6 m, związane są z wczesnym średniowieczem. Z wymienionych wyżej warstw, warstwa II powstała najwcześniej. Odnaczała się największą grubością i zalegała bezpośrednio na dwóch pradziejowych warstwach (warstwy V i VI). Szaro-żółta barwa, duża miąższość, przy jednocześnie niewielkiej zawartości materiału archeologicznego świadczą, że osadnictwo w tym czasie nie było zbyt intensywnie. Najprawdopodobniej jest to warstwa, którą nasypiano w celu podwyższenia i zapewnienia suchości na terenie przygotowywanym do budowy grodziska. Taka hipoteza tłumaczyłaby incydentalne występowanie ceramiki, w tym fragmentów wczesnośredniowiecznych, jak również pradziejowych oraz innych pojedynczych materiałów archeologicznych. Po jej usypaniu powstały warstwy III i IV, które najprawdopodobniej związane są chronologicznie z jednym wydarzeniem. Mimo że na szkicu profilu głównego warstwy te przedstawione są oddzielnie³¹ i brak między nimi relacji stratygraficznej, to wnioski, które nasuwają się z prześledzenia planów płaskich, wskazują, że warstwy są ze sobą wyraźnie powiązane (patrz: plan 14: warstwa IV okala warstwę III). Warstwa III, zawierająca mniejszą ilość spalenizny, wystąpiła w wyższej partii warstwy II. Natomiast warstwa IV, przesycona większą ilością organiki, zalegała wraz ze spągową częścią warstwy III. Występująca spalenizna oraz liczne kamienie tworzące na pewnej głębokości zwarty bruk, wskazują na istnienie w tym miejscu bliżej

³¹ Na szkicu profilu głównego przedstawiono warstwę III jako zalegającą na głębokości 0,25–0,5 m i występującą jedynie w części B, na długości 1,25 m. Zgodnie z planami płaskimi warstwa ta występowała na głębokościach 0,25–0,7 m i zajmowała powierzchnię o wiele większą, rozciągając się również w miejscu „świadka” i na części wykopu A. Natomiast warstwę IV przedstawiono na większej części profilu, niż wynikało to z opisu i planów płaskich. Wydaje się zatem, że ze względu na fakt połączenia warstwy III z mniej intensywną spalenizną, a warstwy IV z silną spalenizną, pomyłono się w opisie profilu. Moim zdaniem warstwa nazwana na profilu warstwą IV to w istocie warstwa III, która częściowo pokrywała się z warstwą IV, stąd jej ciemniejsza barwa.

nieokreślonej konstrukcji. Niewykluczona jest hipoteza, że mogło to być palenisko. Stwierdzenie to pośrednio bazuje na opisie o rejestrowanych „kręgach kamiennych” (nr inw. 4,5,9³²), ponieważ, co wynika z dokumentacji rysunkowej i fotograficznej, w rzeczywistości można mówić o jednym takim „kręgu”. Jest to opisywany już wyżej zwarty bruk, który na rysunkach dokumentacyjnych nie manifestuje się jednak jako kolistą konstrukcja. Sugestywnie wygląda natomiast na jednej z fotografii (ryc. 14), co może być jedynie pozornym efektem jako rezultat sfotografowania kamieni z danej perspektywy³³. Brak jednak informacji o przepaleniu rejestrowanych kamieni, co mogłoby jednoznacznie potwierdzić tę hipotezę.

Dyskusja

Bliskość wczesnośredniowiecznego grodziska w Daleszynie, które zostało przebadane wykopaliskowo, nakazuje bardziej szczegółowe przyjrzenie się odkrytym tam nawarstwieniom. Na majdanie rejestrowano warstwę czarną i „tłustą” spaleniznę o miąższości ok. 0,15 m, która przypomina charakterystyką poziom IV z Dusiny. Podobieństwo widoczne jest także w występowaniu w niej skupiska kamieni, którego średnicę określono na ok. 2 m. Warstwę spalenizny uznano za pozostałość po drewnianej podłodze domostwa, zaś częściowo uchwycone w wykopie kamienie być może za palenisko (Hilcerówna, 1960, s. 13–17). Co ciekawe, niżej zalegały 3 poziomy bruku kamiennego, oznaczonego jako warstwa VII. Zajmował on pas o długości ok. 6 m i szerokości ok. 2,5–3 m. Zalegał on w brunatnoszarym piasku przesyconym węglami drzewnymi. Cechą upodabniającą do Dusiny jest także fakt odnalezienia w pobliżu skraju opisywanej warstwy 4 dołów posłupowych, spośród których 3 tworzyły równy rząd. Analogią do wspomnianych już wyżej „śladów kołków” na grodzisku w Dusinie mogą być również tak samo określone obiekty z Daleszyna. Uwidoczniły się one w jasnobrunatnym piasku, na głębokości ok. 0,8–1,0 m. Obiekty te cechowała niewielka średnica, to jest ok. 0,08–0,1 m. Autorka opisuje, że „tworzyły nieregularne rzędy, nieukładające się w wyraźniejszy system” i wiąże je z działalnością budowlaną mieszkańców osady³⁴. Wskazuje, że są to prawdopodobnie resztki płotów lub innych ogrodzeń (Hilcerówna, 1960, s. 41). Z obiektami dusińskimi łączy je podobna wielkość, głębokość zalegania, a także rozproszony, nieregularny charakter występowania. W obu przypadkach powierzchnia, którą odsłonięto, jest zbyt mała, aby zrozumieć ewentualny układ i funkcję opisywanych „śladów po kołkach”. Należy podkreślić, że warstwy spalenizny, interpretowane jako pozostałości domostwa na grodzisku w Daleszynie, znajdowały się na ćwiartce 42 D, która bezpośrednio przylegała do wewnętrznej strony wału. Ponadto nawarstwienia w tej części grodziska mają miąższość ok. 1,5 m, co czyni je zbliżonymi do grubości wczesnośredniowiecznych

³² Opis „kręgi kamienne” znajduje się na kartach inwentarzowych z opisem fotografii.

³³ Opisywana fotografia została wykonana z boku, od strony północno-wschodniej. Brak pionowego rzutu może zaburzać perspektywę widocznego bruku.

³⁴ Według interpretacji badaczy, wyniki badań wykopaliskowych wskazują, że po drugim pożarze grodzisko w Daleszynie nie zostało odbudowane, lecz założono na nim osadę (Hilcerówna, 1960, s. 64, 71).

nawarstwień grodziska w Dusinie. Szukając analogii do układu stratygraficznego w Dusinie, należy wspomnieć o warstwach odkrytych na grodzisku w Bonikowie, pow. kościański, które oddalone jest o około 40 km na północny-zachód. Położone jest również na terenie nizinnym i podmokłym, w dorzeczu rzeki Obry. Zaliczyć je można do typu grodzisk wklęsłych, jednak znacznie bardziej rozbudowanego, składające się z czterech członów: głównego oraz trzech mniejszych, przylegających od strony południowo-wschodniej³⁵, które otoczone są dookólną fosą (Kara, 2009, s. 92–93, przyp. 635). Grodzisko w Bonikowie również nie uniknęło zniszczeń, jakie dokonywały się na nim od końca XIX w. (Hołowińska, 1956, s. 9). Prowadzone tam na początku lat 50. XX w. badania ujawniły sześć obiektów mieszkalnych, jedną gospodarczą oraz dwie, których funkcji nie określono (Hołowińska, 1956, s. 48–51). Te pierwsze charakteryzowały wymiary od ok. 2 do 5 m oraz głębokości od 0,4 do 0,8 m. Dwie z jam posiadały paleniska wyłożone kamieniami, a w niektórych zachowały się organiczne pozostałości po plecionych ścianach oraz moszczeniach podłóg. Spośród jam o nieokreślonym przeznaczeniu, jedna wyróżniała się skupiskiem przepalonych kamieni w narożniku. Kamienie te zajmowały powierzchnię ok. 1 m² i tworzyły kilka warstw, o łącznej miąższości ok. 0,6 m. Według autorki odkrytego obiektu nie należy wiązać z typowym obiektem mieszkalnym. Wszystkie opisane jamy znajdowały się tuż przy wałach (w tzw. kotłince 1 lub kotłince 2 i odpowiednio: przy wale I lub II). W prawie wszystkich wypełniskach znaleziono węgle drzewne, a cztery z nich były silnie przesycone spalenizną. Należy zwrócić uwagę, że na grodzisku w Bonikowie odkryto ślady po trzech słupach oraz przypuszczalnie po jednym kołku. Odległości między nimi wynosiły około 2 m. Wszystkie, na podstawie ich umiejscowienia i przebiegu, połączono funkcjonalnie z konstrukcją wału. Autorka opracowania w jednym zdaniu wspomina natomiast o „rzędzie słupów przy ścianie wykopu, które biegną w równej odległości 65 cm od siebie”. Nie podając bliższej lokalizacji wystąpienia obiektów, sugeruje, że mogą się one łączyć z odkrytymi konstrukcjami mieszkalnymi (Hołowińska, 1956, s. 21). Pozyskany materiał wskazuje, że grodzisko funkcjonowało w fazie C, a jego upadek nastąpił w początkach fazy D (Hołowińska, 1956, s. 77–79). Liczne obiekty zagłębione w podłoże, wypełnione silną spalenizną z koncentracjami kamieni zarejestrowano także na grodzisku w Dąbrówce, pow. poznański (Pawlak, Pawlak, 2019, s. 109–143). Odkryto tam zwarty ciąg zabudowy, który przebiegał wzdłuż północnego i wschodniego ramienia wału. Należy podkreślić, że kamienie w dużej ilości występowały na stropach i w wypełniskach wspomnianych obiektów w Dąbrówce (Pawlak, Pawlak, 2019, s. 141). Ze względu na ich bardzo dużą ilość, która pozwoliłaby na wyłożenie nimi o wiele większej powierzchni, autorzy wykluczają możliwość wiązania ich z rozwleczonymi brukami pochodzącymi z palenisk. Występowały one zarówno w koncentracjach, a także ograniczały się do wąskiego pasa. Przykład może stanowić obiekt 2, który miał wymiary 5,5 × 3,35 m z dość płasko uformowanym dnem, które osiągało głębokość 0,26 m od poziomu rejestrowanego stropu obiektu. Jego wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna próchnica ze spalenizną, węglami drzew-

³⁵ https://mapy.geoportal.gov.pl/imap/Imgp_2.html?gpmmap=gp0; dostęp: 20.07.2020 r.

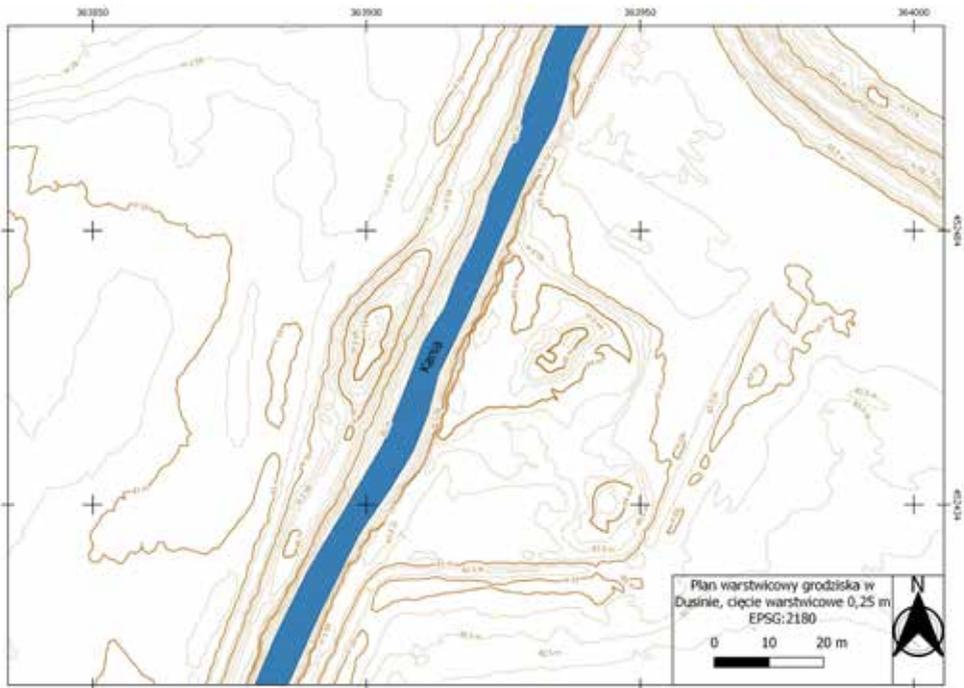
nymi, rozkruszonymi kamieniami i pojedynczymi bryłkami polepy (Pawlak, Pawlak, 2019, s. 115). W niektórych obiektach, np. w obiekcie nr 17, rejestrowane kamienie zalegały w dwóch warstwach (Pawlak, Pawlak, 2019, s. 115). Część z obiektów posiadała regularne, prostokątne kształty, inne zaś tworzyły mniej wyraźne, rozmyte kontury, które określano mianem owalnych (Pawlak, Pawlak, 2019, s. 119).

Hipotezę o uchwyceniu w Dusinie części zabudowy przywałowej potwierdzają liczne analogie innych grodzisk z terenu Wielkopolski oraz terenów ościennych (Łosiński, 1982, s. 123; Chudziak, 1996, s. 150–152; Sikora, 2009, s. 80–81; Chrzan, 2018, s. 268; Pawlak, Pawlak, 2019, s. 134). Relikty zabudowy, która przebiegała wzdłuż wałów, pozostawiając pusty majdan, odkryto w Siemowie, Popowie Starym, Kaszowie, Bonikowie (Hilczerówna, 1967, s. 161–163) oraz Bruszczewie (Brzostowicz, 2002, s. 156). Ponadto badania wykopaliskowe na grodziskach w południowej części Wielkopolski dostarczyły wiedzy o nieregularnych brukach kamiennych w częściach przywałowych (stanowiska w Cekowie, Łobezie, Nabyszycach, Mokronosie, Taczanowie) (Teske, 2003, s. 110). Nie zinterpretowano ich jednak jako elementów zabudowy, lecz jako rodzaj wzmocnienia „wierzchniej warstwy niezabudowanego wnętrza grodu”. Podobne bruki wystąpiły na grodzisku w Dakowach Mokrych (Śmigielski, 1975, s. 160) czy wspomnianym Bruszczewie (Jasnosz, 1963). Przypisywano im funkcję stabilizującą i wzmacniającą drewniane konstrukcje zabudowy. Ewa Pawlak i Paweł Pawlak sugerują (2019, s. 141), że bruki takie mogły pełnić funkcję warstw stabilizujących i izolacyjnych dla konstrukcji drewnianych lub stanowić moszczenie dróg.

ANALIZA ŹRÓDEŁ KARTOGRAFICZNYCH

Źródła kartograficzne wskazują na pierwotny kolisty i regularny kształt opisanego założenia. Wynika z nich, że pod koniec XIX i do połowy XX w. widoczne były dookolne wały otaczające zagłębienie o średnicy około 25 m, przy czym po stronie zachodniej zachowane były w lepszym stanie, na co może wskazywać podwójny przebieg linii na mapie (ryc. 2, 4). Dokonanie dokładnych pomiarów uniemożliwia nieznaną zasięg umocnień po stronie wschodniej. Przyjmując jednak założenie oszacowania jego wymiarów, na podstawie wspomnianych źródeł, zobrazowania LiDAR oraz współcześnie opracowanego planu warstwicowego, można założyć, że jego długość na liniach północ-południe oraz wschód-zachód wynosiła około 50 m³⁶ (ryc. 19, 20). Wał zachodni, który uległ najmniejszym przekształceniom, ma obecnie około 2 m wysokości. Niewidoczny jest wał południowy, który został opisany po badaniach w 1955 r., a który najpewniej uległ niwelacji wskutek wybierania piasku oraz kolejnych prac melioracyjnych prowadzonych w pobliżu grodziska. Najwyższe punkty grodu, wynoszące 85 m, znajdują się na zachodnim wale oraz we wschodniej części założenia, gdzie warstvice układają się nierównomiernie, ukazując zaburzony kształt w tej części grodu (ryc. 19). Zniszczenie obiektu zapoczątkowała regulacja rzeki Kani,

³⁶ Na planach sytuacyjnych znajdujących się w archiwum MAP średnica grodziska została oszacowana na 80 kroków.

Ryc. 19. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Plan warstwiczny grodziska (wyk. F. Wałdoch)

Fig. 19. Dusina site 1, commune Gostyń. Contour plan of the settlement (prepared by F. Wałdoch)

w następstwie której przecięto wały od strony północnej i południowej oraz majdan. Tę dość niewielką pierwotnie rzekę zmieniono w prosty ciek, którego koryto znacznie pogłębiono, a brzegi zostały odsłonięte i tym samym wystawione na działanie naturalnych procesów wietrzenia i wymywania (ryc. 26, 27). Najprawdopodobniej już w początku XX w. musiało rozpocząć się wybieranie piasku z wałów oraz majdanu i było kontynuowane co najmniej do połowy lat 50.³⁷ Działania te doprowadziły do dużych przekształceń grodziska, a z tego zaś wynikają nieścisłości w opisach, stworzonych podczas prospekcji archeologicznych. Pojawiły się różne koncepcje co do budowy i pierwotnego wyglądu grodziska, które zakładały istnienie w tym miejscu grodziska wklęsłego, pierścieniowego oraz stożkowego. Podobną historię i analogiczne wątpliwości co do kształtu ma grodzisko w Sławiu (Brzostowicz, 2016, s. 10–12): „Trudno powiedzieć, czy w okresie międzywojennym kształt grodziska uległ dalszym zmianom. Natomiast jego forma często wprowadzała w błąd badaczy, zaliczających go nagminnie do typu stożkowego”. W 1955 r. na grodzisku w Dusinie, gdy rozpoczynano badania sondażowe, po stronie wschodniej znajdował się zniekształcony majdan oraz część zachowanego wału, który prawdopodobnie również uległ silne-

³⁷ Wybieranie piasku z grodziska pod budowę drogi i przyczółka mostowego na Kani zostało opisane w notatce S. Jasnosa z 1955 r.

Ryc. 20. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Wizualizacja Numerycznego Modelu Terenu z pomiarów ALS. Cieniowany NMT (wyk. F. Wałdoch)

Fig. 20. Dusina site 1, commune Gostyń. Visualization of the Digital Terrain Model from ALS measurements. Shaded NMT (prepared by F. Wałdoch)

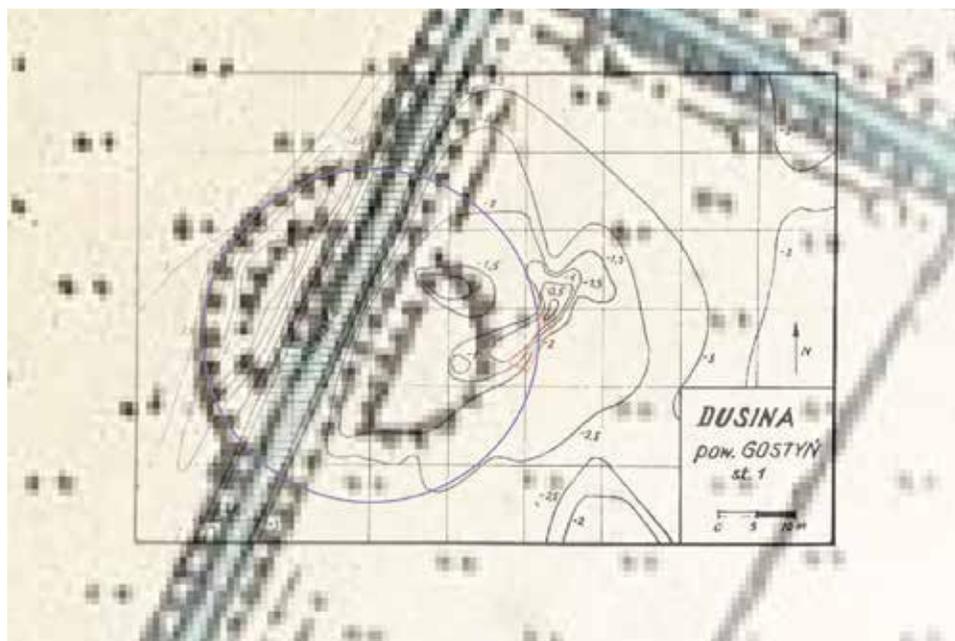
mu zniszczeniu przez wybieranie piasku. Wspomniane zniekształcenie majdanu oraz nadsypanie go nadmiarem ziemi wybranej z koryta Kani potwierdza znalezienie tzw. „luźnych”, dużych fragmentów ceramiki na jego powierzchni, tuż przy krawędzi stołu, w trakcie przeprowadzonej prospekcji powierzchniowej latem 2020 r. (ryc. 21). Kluczowym dla interpretacji znalezionych nawarstwień jest lokalizacja wykopu. Według opisu E. Kihl-Byczko wykop przebiegał po linii północny wschód – południowy

Ryc. 21. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Prospekcja na grodzisku latem 2020 r. Zbliżenie na znalezione fragmenty ceramiki na majdanie (fot. D. Krasnodębski)

Fig. 21. Dusina site 1, commune Gostyń. Prospection on the stronghold in summer 2020. Close-up of the pottery fragments found on the square (photo D. Krasnodębski)

zachód. Pewna nieścisłość znajduje się w stwierdzeniu „objął południową, najbardziej zniszczoną część wzniesienia [...]”, a jednocześnie, że przebiegał on równoległe do rzeki Kani. Autorka, pisząc o „południowej części wzniesienia”, nie miała na myśli południowej części grodziska, lecz widoczne na planie warstwicowym wyniesienie we wschodniej części grodu. Linia głównego cięcia została oznaczona na opublikowanym planie (Kihl-Byczko, 1965, ryc. 2). Chcąc zorientować się, w której partii grodziska znajdowały się badane struktury, naniesiono na wyżej opisywany plan orientacyjne położenie warstw z brukiem kamiennym. Następnie nałożono na niego mapę z 1888 r., na której częściowo zaznaczone było grodzisko. Na podstawie przebiegu wału oraz jego szerokości po stronie zachodniej, zaznaczono jego domniemany zasięg po stronie wschodniej. Nałożone na siebie plany jednoznacznie ukazały, że badane struktury nie znajdowały się na majdanie grodziska, a najprawdopodobniej w okolicach jego wału (ryc. 22). Taki wniosek oznacza, że znalezione w trakcie wykopalisk struktury nie były związane z „fundamentem bliżej nieokreślonej konstrukcji drewnianej, której spalone resztki zachowały się, usytuowane na kulminacji stożka grodziska” (Kihl-Byczko, 1965, s. 216). Lokalizację wykopu z 1955 r. potwierdza zdjęcie wykonane 10.05.2020 r., przy użyciu drona, na którym jest widoczne charakterystyczne zakłębienie (ryc. 28).

Ryc. 22. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Nałożona mapa z końca XIX wieku, plan warstwicowy z zaznaczonym orientacyjnie wykopem (czerwony) oraz odkrytymi strukturami (zielony) (oprac. J. Mizerka)

Fig. 22. Dusina site 1, commune Gostyń. An overlaid map from the end of the 19th century, a contour plan with an indicatively marked excavation (red) and uncovered structures (green) (prepared by J. Mizerka)

KONTEKST OSADNICZY

W najbliższej okolicy znajdują się dwa wczesnośredniowieczne grodziska, które zachowane są w terenie w znacznie lepszym stanie. Pierwsze z nich, to wspomniany już wyżej Daleszyn stan. 2 (ryc. 23: 8), położone jest w górnym biegu Obry, niecały kilometr na zachód w linii prostej od grodziska w Dusinie (ryc. 23: 1). Stanowi je klasyczne i bardzo dobrze czytelne grodzisko pierścieniowate o owalnym kształcie i wymiarach zewnętrznych obwałowania $82\text{ m} \times 64\text{ m}$. Zachowane są do dziś wały o wysokości ok. 2 m, w których od strony południowo-zachodniej widoczne jest obniżenie pozostałe po wjeździe. Rozpoznanie wykopaliskowe przyniosło szereg informacji o grodzisku, m.in. to, że opisywane założenie grodowe dwukrotnie ulegało spaleni i ponownej odbudowie (Hilczerówna, 1967, s. 196). Obecny stan badań pozwala na domniemanie, że po zakończeniu użytkowania grodu w Daleszynie nastąpiła budowa warowni w Dusinie. Drugie z grodzisk, Daleszyn stan. 1 (ryc. 23: 15), znajduje się po lewej (północnej) stronie Kanału Obrzańskiego, około 900 metrów na zachód od wyżej opisanego. Jego kształt i charakter wskazują na to, że jest to grodzisko stożkowate, z dość słabo czytelnym wałem. Średnica całego założenia wraz z wałami wynosi

około 83 m, zaś wysokość ok. 3 m. Grodzisko to zachowane jest w doskonałym stanie i nigdy nie było poddane badaniom wykopaliskowym.

Badania powierzchniowe przeprowadzone wokół wymienionych grodzisk ujawniły bogate zaplecze osadnicze³⁸. Należy podkreślić, że składają się na nie zarówno osady pradziejowe, jak również te funkcjonujące wraz z opisywanymi grodziskami (Dzięciołowski, Hilczerówna, 1961, s. 185–207). Łącznie zidentyfikowano 13 osad (Daleszyn, stan. 3; Daleszyn, stan. 4; Daleszyn, stan. 5; Daleszyn, stan. 6; Daleszyn, stan. 7; Daleszyn, stan. 8; Daleszyn, stan. 9; Dusina, stan. 2; Dusina, stan. 3; Dusina, stan. 4; Kunowo, stan. 1; Kunowo, stan. 2; Szczodrochowo, stan. 1). Na jednym ze stanowisk (Kunowo, stan. 1; ryc. 23: 5) zarejestrowano ponadto przepalone kości, które najprawdopodobniej wskazują na istnienie w tym miejscu cmentarzyska ciałopalnego. Z grodziskiem pierścieniowatym, Daleszyn, stan. 2, należy z pewnością wiązać 4 niżej opisane osady. Pierwsza, Daleszyn, stan. 3 (ryc. 23: 10), położona jest na wzniesieniu po lewej stronie Kanału Obrzańkiego, około 350 m na zachód od wspomnianego grodziska (Dzięciołowski, Hilczerówna, 1961, s. 189). Znaleziony na powierzchni materiał ceramiczny pozwolił na wydzielenie dwóch faz chronologicznych. Do pierwszej przyporządkowano 2 ułamki ceramiki: fragment dna oraz brzuśca, których cechy technologiczne dawały podstawę do połączenia ich z okresem rzymskim. Natomiast z okresem wczesnośredniowiecznym powiązано 139 fragmentów ceramiki, różnicując wśród nich naczynia górą obtaczane (34,5%), całkowicie obtaczane (64,8%) oraz toczone na kole (0,7%). Oprócz materiałów ceramicznych znaleziono także fragment noża żelaznego. Około 200 m na południe od opisywanej wyżej osady oraz około 330 m na zachód od grodziska (Daleszyn, stan. 2), w pobliżu torów kolejowych położona jest osada Daleszyn, stan. 4 (ryc. 23: 9). Również i na tym stanowisku wydzielono 51 fragmentów ceramiki z okresu rzymskiego. Natomiast do początków wieków średnich przynależało 77 ułamek, w tym fragmenty górą obtaczane (74%) oraz całkowicie obtaczane (19,5%). Z późniejszymi okresami średniowiecza połączono 5 fragmentów toczonych na kole o charakterystycznej jasnej i szarej barwie (6,5%). Ponadto w materiale natrafiono na fragment prażnicy. Najbliższa grodzisku Daleszyn, stan. 2 osada, Daleszyn, stan. 5 (ryc. 23: 7), znajduje się około 30 m od niego, rozciągając się w kierunku południowym, wschodnim i zachodnim. Odróżnia się od wyżej opisanych materiałem pochodzącym tylko z jednego okresu – wczesnego średniowiecza. Wśród 97 znalezionych fragmentów ceramiki identyfikowano naczynia górą obtaczane (49,5%) oraz całkowicie obtaczane (50,5%). Około 300 metrów na wschód od wyżej opisywanej osady lokalizowano stan. Daleszyn 6 (ryc. 23: 6). Na jego terenie znaleziono 23 fragmenty mało diagnostycznej ceramiki, przyporządkowując ją ogólnie do okresu wczesnośredniowiecznego. Kolejne trzy osady, Daleszyn, stan. 7, 8 oraz 9 (ryc. 23: 12, 11, 13), rozciągają się od 100 m na południe od grodziska Daleszyn, stan. 1 oraz 800 m na zachód od grodziska Daleszyn, stan. 2. Położenie osad po

³⁸ Na podstawie badań przeprowadzonych przez E. Dzięciołowskiego oraz Z. Hilczerównę, ujętych w opracowaniu z 1961 r.

lewej stronie Obry raczej wskazuje, że powinniśmy je powiązać z bardziej oddalonym grodziskiem, lecz nieoddzielonym od niego ciekim wodnym. Stanowiska 7 i 9 dzieli około 50 m, więc z dużą dozą prawdopodobieństwa należy stwierdzić, że jest to jedna osada. Potwierdzenie znajduje się także w materiale ceramicznym, który przejawia taki sam podział chronologiczny. Na stanowisku Daleszyn, stan. 7 jest to 69 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej, przy czym stosunek naczyń górą obtaczanych do całkowicie obtaczanych wynosił 27,5% do 72,5%. Z młodszym etapem związanych było 49 ułamków naczyń toczonych na kole o charakterystycznej stalowoszarej barwie. Na stanowisku Daleszyn 9 znaleziono 5 fragmentów ceramiki górą obtaczanej oraz kilka toczonych na kole garncarskim. Natomiast na osadzie Daleszyn, stan. 8, wysuniętej najdalej na południe, znaleziono 2 fragmenty łączone z okresem rzymskim oraz 28 pochodzących z naczyń wczesnośredniowiecznych. Natomiast w okolicy grodziska Daleszyn, stan. 1 (ryc. 23: 15) zidentyfikowano dwie osady otwarte. Pierwsza, Szczodrochowo, stan. 1 (ryc. 23: 16), położona jest w odległości 200 m na zachód od warowni na nieznanym wyniesieniu pośród łąk. Znaleziono tam kilkanaście fragmentów naczyń obtaczanych, których charakter pozwolił jedynie na przyporządkowanie ich do okresu wczesnośredniowiecznego. Druga, Kunowo, stan. 2 (ryc. 23: 14), oddalona o 400 m w kierunku wschodnim, dostarczyła większej liczby zróżnicowanego materiału ceramicznego. Znalazło się wśród nich 12 fragmentów naczyń z okresu rzymskiego, 106 z okresu wczesnośredniowiecznego, przy czym 75,5% stanowiły naczynia całkowicie obtaczane, oraz 2 fragmenty z naczyń toczonych na kole. W pobliżu zniszczonego grodziska w Dusinie zarejestrowano trzy osady, Dusina, stan. 2, 3 oraz 4 (ryc. 23: 2, 3, 4), znajdujące się kolejno od niego od północy, wschodu i południa. Na wszystkich zidentyfikowano fragmenty naczyń łużyckich (łącznie 70) oraz związanych z wczesnym średniowieczem (łącznie około 273³⁹). Proporcje między naczyniami górą obtaczanymi a całkowicie obtaczanymi rozkładały się dość równomiernie, ze stosunkiem 43,6% do 56,4%. Element całkowicie incydentalny stanowiły 2 fragmenty naczyń toczonych na kole, znalezione na stanowiskach Dusina 3 oraz 4. Oprócz fragmentów naczyń glinianych na jednej z osad (Dusina, stan. 3) znaleziono fragment kościanego szydła oraz krążek ceramiczny wykonany ze skorupy glinianej. Na opisanych stanowiskach występował podobny materiał ceramiczny, którego cechy wskazują na te same fazy użytkowania. Dotyczy to zarówno pierwszego etapu związanego z osadnictwem kultury łużyckich pól popielnicowych, jak również z okresem wczesnośredniowiecznym. Zachodzi wątpliwość, czy słusznie wydzielono trzy osady, których nie oddzielają bariery naturalne, ani nie zajmują widocznych wyniesień terenowych, bowiem możliwe, że stanowią w rzeczywistości jedną, rozległą osadę. Nie musi to oznaczać, że była ona w całości użytkowana w czasie tego samego odcinka chronologicznego, lecz w świetle dostępnej wiedzy i źródeł archeologicznych należy traktować ją jako duże zaplecze osadnicze rozciągające się u podnó-

³⁹ W przypadku osady Dusina stan. 4 nieprecyzyjnie podano liczbę znalezionych fragmentów naczyń obtaczanych całkowicie – „ponad 100”. Dla obliczeń przyjęto orientacyjnie, że było to 100 fragmentów.

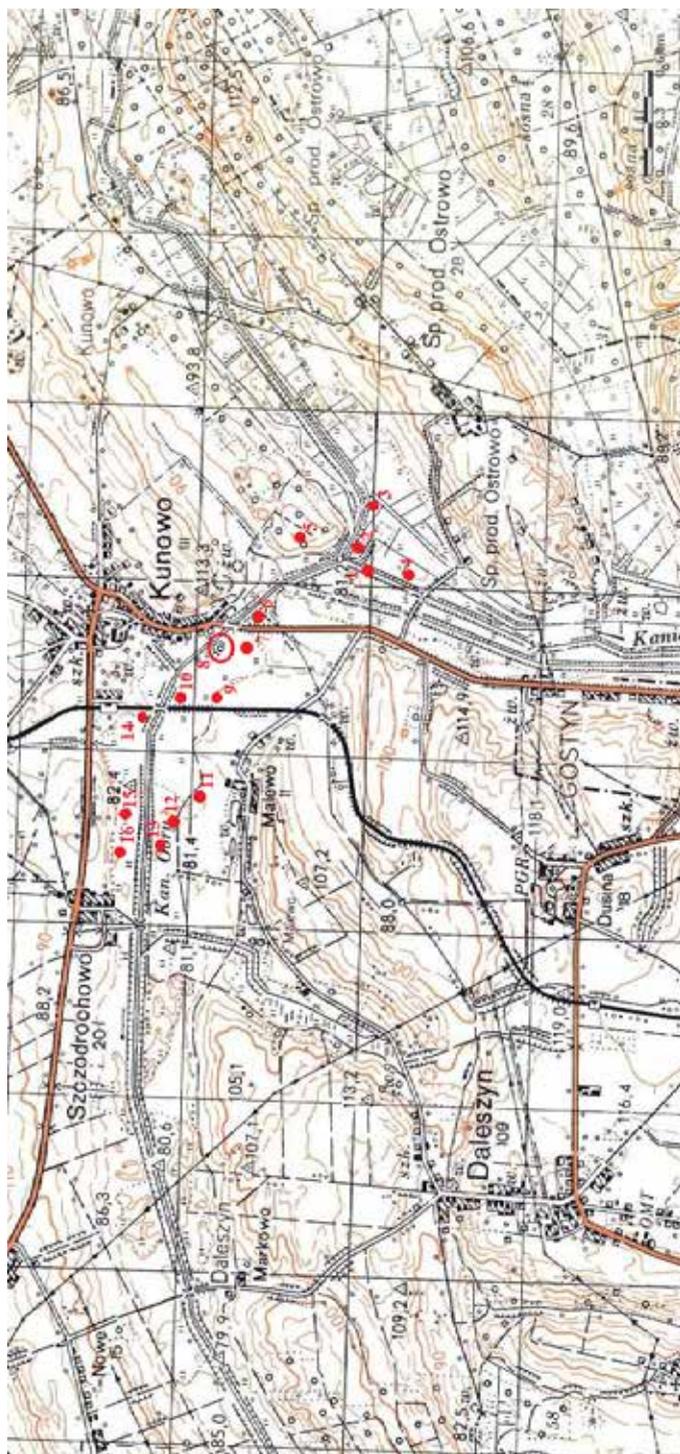
za grodziska w Dusinie. W okolicy odkryto także jedyne w okolicy stanowisko na którym stwierdzono przepalone szczątki kostne. Położone jest po przeciwnej stronie Kanału Obrzańkiego, na wyraźnym wzgórzu oddalonym o 300 metrów w kierunku północnym (ryc. 23: 5). Oprócz wspomnianych kilku kości znaleziono 73 fragmenty ceramiki. Aż 67 ułamków połączono ze społecznością lużyckich pól popielnicowych. Pozostałe stanowiły fragmenty wczesnośredniowiecznych naczyń obtaczanych.

Badania powierzchniowe dostarczyły również licznych informacji o zasiedleniu mikroregionu w okolicy trzech wczesnośredniowiecznych grodzisk. Niewątpliwie liczba stanowisk, lecz także występujący na nich bogaty materiał, świadczą o intensywnym osadnictwie w opisywanym regionie. Dotyczy to również pradziejowego epizodu związanego z ŁPP, któremu należy najpewniej przyporządkować cmentarzysko położone na wzgórzu. Niewykluczone jednak, że atrakcyjne, naturalne wzniesienie wykorzystywane było także w okresie wczesnego średniowiecza. Domniemanie to opiera się na znanych preferencjach do lokowania cmentarzysk w pobliżu osad, w wyższych partiach terenu, lecz oddzielonych od nich dość często naturalnymi barierami, takimi jak np. ciek wodny. Jedynym w promieniu około 300 m terenem wyniesionym, a wręcz eksponowanym, jest opisywane wzgórze, co czyni je najbardziej atrakcyjnym w okolicy do założenia cmentarza.

Zgodnie z danymi AZP, w dorzeczu górnej Obry, w fazach B–D można wydzielić osadnicze skupisko daleszyńsko-dusińskie (Hilczerówna, 1967, s. 192). Składały się na nie wspomniane trzy grody, towarzyszące im osady przyrodowe oraz niezidentyfikowane do dzisiaj cmentarzyska, które ze względu na stabilność rejestrowanych struktur osadniczych musiały być lokowane w najbliższej okolicy. Opisywany kompleks jest jednym z najintensywniej użytkowanym w trakcie opisywanego odcinka dziejów (Hilczerówna, 1967, mapa 5). Świadczy o tym liczba odkrytych stanowisk, a także ich zagęszczenie i zwarta kumulacja na powierzchni obejmującej około 25 km². Zgodnie z wynikami archiwalnych badań, jak sugerowała Z. Hilczerówna, zasadnicze rejony zasiedlenia pozostawały w trakcie wymienionych faz takie same, koncentrując się w dnach dolin rzeki Obry oraz Kani.

Sieć grodów na opisywanym terenie jest bogato rozwinięta, o czym świadczą 34 obiekty znajdujące się w odległości do 30 km od Dusiny (ryc. 24). Wśród nich znajduje się 12 grodzisk⁴⁰, których początki łączone są z fazą B i okresem plemiennym. Grupują się one w dwie wyraźne enklawy: w rejonie Gostynia nad górną Obrą oraz w okolicach Bonikowa (Kurnatowska, Kara, 2008, s. 159, ryc. 2; Kara, 2009, s. 210–212, ryc. 60). W grupie z tego okresu dominują grody jednoczłonowe, pierścieniowate o niewielkich wymiarach, których majdan nie przekracza średnicy 50 m. Wyjątek stanowi na omawianym obszarze gród w Siemowie, o wymiarach 160 × 120 m, pełniący zapewne rolę centrum obrzędowego i miejsca ewentualnego

⁴⁰ Pudliszki, stan. 1, Godurowo, stan. 1, Daleszyn, stan. 2, Siemowo, stan. 1, Bonikowo, stan. 1, Popowo Stare, stan. 2, Reńsko, stan. 1, Kamieniec, stan. 1, Trzciniца, stan. 1, Prochy, stan. 7, Gościeszyn, stan. 1, Mochy, stan. 32.

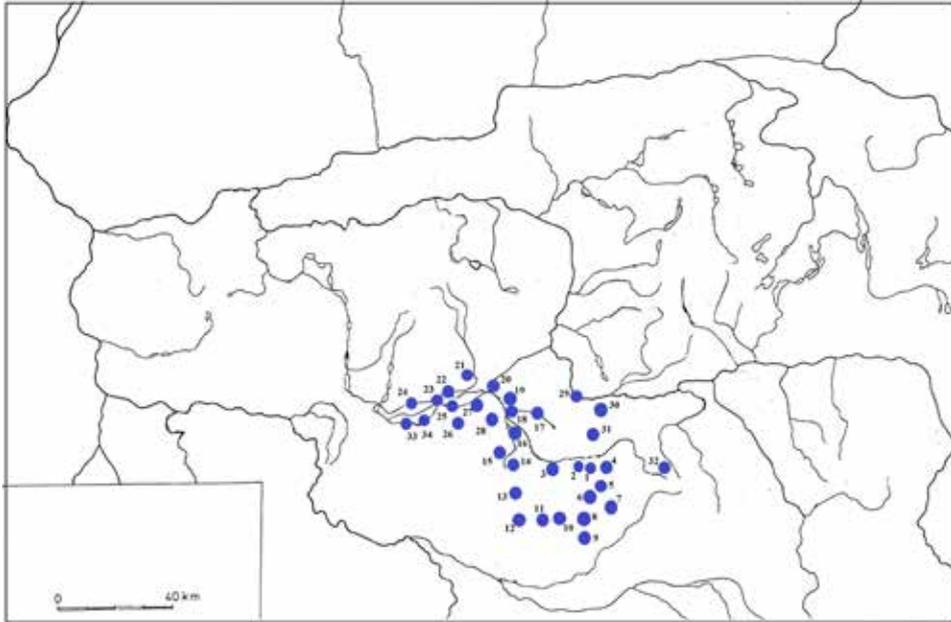
Ryc. 23. Stanowiska na mapie topograficznej w okolicach grodziska w Dusinie (oprac. J. Mizerka)

1 – Dusina, stan. 1; 2 – Dusina, stan. 2; 3 – Dusina, stan. 3; 4 – Dusina, stan. 4; 5 – Kunowo, stan. 1; 6 – Daleszyn, stan. 6; 7 – Daleszyn, stan. 5; 8 – Daleszyn, stan. 2; 9 – Daleszyn, stan. 4; 10 – Daleszyn, stan. 3; 11 – Daleszyn, stan. 8; 12 – Daleszyn, stan. 7; 13 – Daleszyn, stan. 9; 14 – Kunowo, stan. 2; 15 – Daleszyn, stan. 1; 16 – Szczydrochowo, stan. 1

Fig. 23. Sites on the topographic map near the settlement in Dusin (prepared by J. Mizerka)

1 – Dusina, site 1; 2 – Dusina, site 3; 4 – Dusina, site 4; 5 – Kunowo, site 1; 6 – Daleszyn, site 6; 7 – Daleszyn, site 5; 8 – Daleszyn, site 2; 9 – Daleszyn, site 4; 10 – Daleszyn, site 3; 11 – Daleszyn, site 8; 12 – Daleszyn, site 7; 13 – Daleszyn, site 9; 14 – Kunowo, site 2; 15 – Daleszyn, site 1; 16 – Szczydrochowo, site 1

schronienia w sytuacji zagrożenia (Kara, 2009, s. 209). Ustalenie chronologii na fazę C dotyczy kolejnych 9 grodzisk⁴¹. Charakterystyczne dla tego odcinka są zarówno grody typu Tornow, które tworzą silnie ufortyfikowane, niewielkie założenia

Ryc. 24. Mapa z grodziskami z fazy B, C oraz D w okolicach Dusiny (oprac. J. Mizerka)

1 – Dusina, stan. 1; 2 – Daleszyn, stan. 2; 3 – Siemowo, stan. 1; 4 – Godurowo, stan. 1; 5 – Szelejewo, stan. 1; 6 – Rębowo, stan. 1; 7 – Zalesie Wielkie, stan. 1; 8 – Potarzyca, stan. 1; 9 – Niepart, stan. 1; 10 – Pudliszki, stan. 1; 11 – Poniec, stan. 1; 12 – Kłoda, stan. 1; 13 – Rydzyna, stan. 1; 14 – Łoniewo, stan. 1; 15 – Drzczekowo, stan. 1; 16 – Dębiec Nowy, stan. 1; 17 – Turew, stan. 1; 18 – Czacz, stan. 2; 19 – Kurza Góra Nowa, stan. 1; 20 – Bonikowo, stan. 1; 21 – Kamieniec, stan. 1; 22 – Trzcinica, stan. 1; 23 – Prochy stan. 4 oraz Prochy stan. 7; 24 – Gościeszyn, stan. 1; 25 – Reńsko, stan. 1; 26 – Popowo Stare, stan. 2; 27 – Stary Białcz, stan. 1; 28 – Bruszczewo, stan. 13; 29 – Śrem, stan. 1; 30 – Dobczyn, stan. 1; 31 – Dolsk, stan. 1; 32 – Golina, stan. 1; 33 – Mochy, stan. 32; Siekówko, stan. 9

Fig. 24. Map of the settlements from phase B, C and D in the vicinity of Dusina (prepared by J. Mizerka)

1 – Dusina, site 1; 2 – Daleszyn, site 2; 3 – Siemowo, site 1; 4 – Godurowo, site 1; 5 – Szelejewo, site 1; 6 – Rębowo, site 1; 7 – Zalesie Wielkie, site 1; 8 – Potarzyca, site 1; 9 – Niepart, site 1; 10 – Pudliszki, site 1; 11 – Poniec, site 1; 12 – Kłoda, site 1; 13 – Rydzyna, site 1; 14 – Łoniewo, site 1; 15 – Drzczekowo, site 1; 16 – Dębiec Nowy, site 1; 17 – Turew, site 1; 18 – Czacz, site 2; 19 – Kurza Góra Nowa, site 1; 20 – Bonikowo, site 1; 21 – Kamieniec, site 1; 22 – Trzcinica, site 1; 23 – Prochy site 4 oraz Prochy site 7; 24 – Gościeszyn, site 1; 25 – Reńsko, site 1; 26 – Popowo Stare, site 2; 27 – Stary Białcz, site 1; 28 – Bruszczewo, site 13; 29 – Śrem, site 1; 30 – Dobczyn, site 1; 31 – Dolsk, site 1; 32 – Golina, site 1; 33 – Mochy, site 32; Siekówko, site 9

⁴¹ Potarzyca, stan. 1; Drzczekowo, stan. 1; Bruszczewo, stan. 13; Kurza Góra Nowa, stan. 1; Stary Białcz, stan. 1; Prochy stan. 4; Siekówko, stan. 9; Turew, stan. 1; Łoniewo, stan. 1.

pierścieniowate (Dulinicz, 1994, s. 32; Kara, 2009, s. 237) oraz znacznie większe, jedno- lub wielocłonowe grodziska. Powstanie w tej fazie grodzisk związane jest z zagęszczeniem sieci grodowej znanej w dorzeczu górnej i środkowej Obry (Kara, 2009, s. 245–247). Warto odnotować, że w tym okresie na omawianych terytoriach plemiennych zarejestrowano pewien układ, który tworzyły niewielkie, silnie ufortyfikowane małe warownie oraz towarzyszące im duże grody. Te pierwsze często odznaczały się szczególnym rodzajem zabudowy lub były jej zupełnie pozbawione, co mogło wskazywać na ich kultowo-obrzędowy charakter (Kara, 2009, s. 249). Taki schemat odtworzono m.in. na grodzisku w Moraczewie i Ostrowie Lednickim (Strzyżewski, Łastowiecki, Kara, 2003). Ponadto funkcjonowanie małych, ufortyfikowanych grodów we wczesnych fazach wczesnego średniowiecza łączone jest z plemiennymi siedzibami lokalnych władców (np. grodzisko w Spłatwiu, Brzostowicz, 2016, s. 70–76). W odległości 30 km od grodziska w Dusinie znajduje się sześć warowni o podobnej chronologii. Niemal wszystkie, za wyjątkiem jednej, stanowią grody typu wkłęsłego o owalnym kształcie. Łączy je także niewielki stopień rozpoznania archeologicznego, który głównie opiera się na badaniach powierzchniowych. Tym samym chronologia tych obiektów ustalona została na podstawie nielicznych skorup zebranych z powierzchni grodzisk, co czyni je dość niepewnymi wyznacznikami. Najbliżej znajduje się gród w Rębowie, pow. gostyński, oddalone o około 12 km w kierunku południowo-wschodnim. Jego wymiary, liczone wraz z obwałowaniem, wynoszące 48×50 m oraz wysokość sięgająca w latach 80. XX w. $1,5\text{--}2$ m⁴², są zbliżone do tych zarejestrowanych w Dusinie. Średnica samego majdanu pozostawała niewielka i wynosiła jedynie 20 m. Od strony zachodniej widoczne są słabo zachowane ślady fosy. Obiekt w Rębowie położony jest na terenach rolnych, co doprowadziło do jego silnego zniszczenia i niwelacji. Kolejne dwa grodziska zlokalizowane są około 20 km w kierunku południowym i południowo-wschodnim. Pierwsze, znajdujące się w Nieparcie, pow. gostyński, ma wymiary 84×65 m oraz wał o wysokości około 4–5 m. Chronologia warowni opiera się na badaniach wykopaliskowych, które zostały przeprowadzone w 1898 r. Drugie, położone około 2 km od wsi Zalesie Wielkie, pow. krotoszyński, odznacza się większymi wymiarami: 140×130 m. Wał najlepiej zachowany jest od strony zachodniej, gdzie jego wysokość osiąga około 3 m. Tam również widoczne są ślady fosy zewnętrznej. Pozostałe partie wału są mocno zniwelowane. Oba wyżej wspomniane grodziska łączy zadowalający stan zachowania, który zawdzięczają położeniu w niewielkich zagajnikach pośród pól uprawnych. Nieznacznie większymi rozmiarami od grodziska w Dusinie odznacza się grodzisko w Rydzynie, pow. Leszczyński, oddalone o ok. 30 km w kierunku południowo-zachodnim. Wynoszą one 92×57 m, licząc wraz z wałem, którego wysokość sięga 3,5 m. Sama przestrzeń majdanu miała około 40×70 m. Co interesujące, od strony zachodniej widoczny jest dodatkowy, łukowato ukształto-

⁴² Opis dotyczący wysokości wałów pochodzi ze *Studiów i materiałów do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 5, 1980, s. 389.

wany wał o wysokości ok. 1,5 m. Całe założenie zachowane jest w bardzo dobrym stanie, czego przyczyną jest położenie w niewielkim lesie pośród pól uprawnych. Grodzisko wklęsłe w Golinie, pow. Jarociński, położone ok. 30 km na wschód od Dusiny. Obecnie silnie zniwelowane, badane na początku XX w. Wówczas średnicę majdanu określono na 40 m. Ostatnie z grodzisk znajduje się na terenie miasta Śrem, na dnie doliny Warty. Obiekt ten uległ znacznemu zniszczeniu, przez co zachowany jest w formie płaskiego wyniesienia, lecz w starszej literaturze uchodziło za grodzisko stożkowate. Wspomniana niwelacja nie pozwala na dokładne określenie kształtu obiektu, lecz część południowa ma kształt nieregularnego trójkąta o zaokrąglonych bokach i wymiary 60×120 m. Natomiast od strony północnej do szosy przylega niewysokie wyniesienie o nieregularnej formie, zbliżone do trapezu. Śremskie grodzisko jest jednym z nielicznych, które zostało przebadane wykopaliskowo w końcu lat 60. XX w. Prace te dowiodły, że okres funkcjonowania warowni objął okres pomiędzy XI a XIII w. Ponadto na opisywanym terenie znajduje się siedem grodów⁴³, których niedostateczne rozpoznanie nie pozwoliło na określenie ich dokładnej chronologii. Materiał powierzchniowy wskazuje jednak na ich funkcjonowanie w przedziale faz B–D.

Na tym tle wymiary grodziska w Dusinie, nieprzekraczające 50 m średnicy, czyniłoby je obiektem zaliczanym do tych o małej średnicy znanych z dorzecza Obry (Hilczerówna, 1967, s. 150). Funkcjonowanie tego typu grodzisk łączone jest ze zjawiskiem grodów typu tornowskiego, które pojawiają się między innymi na terenach Wielkopolski w starszych fazach wczesnego średniowiecza. Przedstawiona wyżej analiza grodów położonych w najbliższym otoczeniu Dusiny wskazuje jednak, że funkcjonowanie i budowanie takich niewielkich założeń obronnych nie ustało w fazie D i stanowi również domenę tego okresu chronologicznego. Znaleziony materiał ceramiczny i wyniki badań wykopaliskowych na grodzisku w Dusinie i pobliskim Daleszynie, stan. 2, jednoznacznie wskazują na różnice chronologiczne między nimi (Hilczerówna, 1960; 1967). Nie można jednak wykluczyć, że w przypadku niewielkiego wykopu sondażowego na grodzisku w Dusinie mamy do czynienia z materiałem, który nie znajdował się na złożu pierwotnym. Argumentami umacniającymi tę hipotezę jest pozyskanie źródeł archeologicznych najprawdopodobniej z okolicy nasypu wału oraz na styku osady, której funkcjonowanie związane jest właśnie z fazą D (ryc. 22, 23: 2). Z drugiej jednak strony pozyskano prawie wyłącznie ceramikę z fazy D, w tym duże fragmenty, które sugerują naturalny i niezaburzony układ warstw związany z funkcjonowaniem grodu. Na obecnym etapie badań należy podtrzymać założenie, że grodzisko w Daleszynie, stan. 2, jest chronologicznie starsze i po jego ostatecznym spaleniu nastąpiła budowa niewielkiego grodu w Dusinie.

⁴³ Poniec, stan. 1; Szelejewo, stan. 1; Czacz, stan. 2; Dębiec Nowy, stan. 1; Dolsk, stan. 1; Dobczyn, stan. 1, Kłoda stan. 1.

WNIOSKI

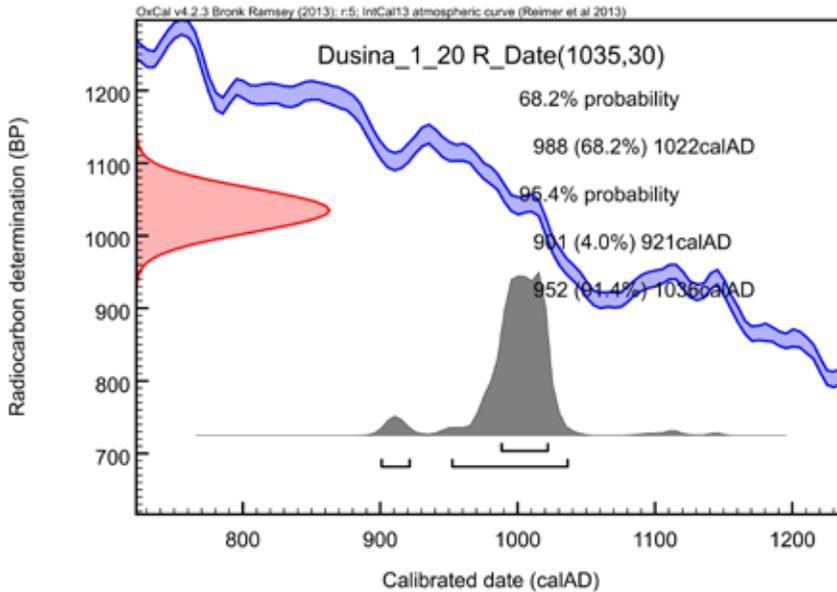
Powyższe rozważania prowadzą do następującej konstatacji: do założenia grodziska wybrano podmokłą dolinę rzeki Kani, na prawym jej brzegu. W okolicy znajdują się wywyższone partie terenu, jednak bliskość wody stanowiła czynnik przyciągający ówczesnych budowniczych grodu. Nizinne położenie grodzisk wczesnośredniowiecznych jest rzeczą powszechną i dobrze rozpoznaną (Kara, 2009, s. 238). Stały za tym preferencje ówczesnej ludności, które zostały zawarte w znanym opisie arabskiego pisarza Al-Bekriego: „Udają się na łąki obfitujące w wodę i zarośla, po czym kreślą tam linię kolistą lub czworoboczną [...]” (Teske, 2003, s. 107). Zgodnie ze współczesnymi danymi, pochodzącymi z map przeciwpowodziowych⁴⁴, tereny nadobrzańskie, w tym opisywany odcinek rzeczki Kani, należą do tych o dużym prawdopodobieństwie występowania powodzi oraz czasowego zalewania. Zapewne ten czynnik miał wpływ na to, że zdecydowano o nadsypaniu kępy. Podjęto duży wysiłek nasypania ponad 1 m ziemi, który utworzył znacznej miąższości kopiec. Usypano go z żółto-szarego piasku, który pozyskiwano z najbliższej okolicy. Miejsce, z którego można by wybierać piasek, a znajdujące się po tej samej stronie rzeki, umiejscowione jest prawie 500 m na wschód od grodziska. Świadczy to o dużym wysiłku włożonym w usypanie gródka oraz determinacji ówczesnych budowniczych przy wyborze tego konkretnego miejsca.

Weryfikacja wyników archiwalnych badań wykopaliskowych dowiodła o zasadności podjętych działań. Źródła pozyskane w latach 50. XX w. nie zmieniły nadanej im pierwotnie metryki, zachowując datowanie na fazę D wczesnego średniowiecza. Ustalenie to znajduje potwierdzenie w wyniku datowania ¹⁴C próbki kości zwierzęcej⁴⁵, pochodzącej z warstwy IV. Uzyskany wynik 1035 ± 30 BP po kalibracji zamyka datowanie próbki między początkiem X w. a pierwszą połową XI w., z największym prawdopodobieństwem przypadającym na okres od trzeciej ćwierci X w. do pierwszej ćwierci XI w. (ryc. 25). W połączeniu z wynikiem datowania radiowęglowego należy przyjąć, że opisywane materiały reprezentują fazę D₂, czyli okres pomiędzy 990 a 1050 r. (Dzieduszycki, 1990; Kara, 2009, s. 59; Kara, 2016, s. 108, przyp. 37; Chrzan, 2018, s. 263).

W przeprowadzonej analizie wynika, że największym zmianom uległy ustalenia dotyczące budowy oraz charakteru badanego grodziska. Główny aspekt stanowiła w opisywanych dociekaniach analiza stratygraficzna połączona z nowymi informacjami. Krytyczne spojrzenie na ustalenia Z. Hilczerówny oraz E. Kihl-Byczko oparte było przede wszystkim na aktualnym stanie wiedzy dotyczącej problematy-

⁴⁴ Mapy dostępne na stronie: www.isok.gov.pl; http://mapy.isok.gov.pl/pdf/M33011/M33011Aa3_ZG_10.pdf

⁴⁵ Datowanie radiowęglowe wykonano w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym (kod próbki: Poz-125631). Data konwencjonalna próbki: 1035 ± 30 BP. Po kalibracji otrzymano zakres: z prawdopodobieństwem 68,2% 988 AD a 1022 AD; z prawdopodobieństwem 95,4% 901 AD (4%) 921 AD, 952 AD (91,4%) 1036 AD.

Ryc. 25. Datowanie radiowęglowe kości zwierzęcej z warstwy IV z badań z 1955 r. (oprac. T. Goslar)

Fig. 25. Radiocarbon dating of layer IV animal bone from a 1955 (study. T. Goslar)

ki wczesnośredniowiecznych grodów. W tym miejscu pragnę zwrócić uwagę na to, że badania na grodzisku w Dusinie prowadzone były w czasie, gdy polska szkoła archeologii dopiero zaczynała się kształtować, zbierając pierwsze doświadczenia wykopaliskowe. Hipoteza o istnieniu w tym miejscu gródka stożkowatego, która obowiązywała w literaturze do tej pory, została postawiona, ponieważ pojawiły się dwa założenia. Po pierwsze uznano na podstawie oglądu grodziska, który miał kształt nasypu, że jest to jego cecha pierwotna. Niewątpliwie wpływ na to miał również autorytet Władysława Kowalenki, który zdecydował o określaniu grodziska w Dusinie, stożkowatym. Po drugie w trakcie wykopalisk odkryto spaloną konstrukcję drewnianą posadowioną na kamiennym fundamencie, którą połączono z mającą tam istnieć wieżą. Badano kolejne struktury, zmieniano ich chronologię, opisywano kolejne założenia, jednak przez ponad 60 lat nie podjęto się weryfikacji ustaleń dotyczących grodziska w Dusinie, choć te widziane przez pryzmat obecnego stanu wiedzy wydają się być dość kontrowersyjne (Marciniak-Kajzer, 2019, s. 234). Funkcjonowanie gródków stożkowatych (Kowalenko, 1938, s. 60) na zachodnich terenach Polski potwierdzone jest od XIII w. (Kajzer, 1993, s. 102–103; Kajzer, 1996, s. 127–130; Marciniak-Kajzer, 2011, s. 9–17; 2018, s. 66; Chorowska, Dudziak, Jaworski, Kwaśniewski, 2009, s. 152–154, 198–200; Nowakowski, 2017, s. 9–11), zaś grodzisko w Dusinie zmieniałoby tę chronologię o prawie trzy wieki. Również ich budowa, szczególnie zaś średnica tego typu założeń, nie przy-

staje do wymiarów grodziska dusińskiego. Za jedną z głównych przyczyn tych ustaleń uznaję brak możliwości dokładnego zlokalizowania i osadzenia w przestrzeni wykopu badawczego, co, jak się okazało, było szczególnie ważne w sytuacji, gdy pierwotny kształt grodziska został zaburzony. Miało to wpływ na wnioskowanie o odkrywanych strukturach i wiązanie ich z pozostałością zabudowy we wnętrzu majdanu. Widoczny nasyp w obrębie grodziska związany jest najprawdopodobniej z pracami melioracyjnymi rzeki Kani. Przy regulacji jej koryta, a także znacznym jej pogłębieniu przecięto majdan oraz wały, z których ziemię „odkładano” na boki (ryc. 26, 27). Za taką hipotezą przemawia to, że podczas weryfikacji terenowej odkryto na powierzchni darni liczne, duże fragmenty skorup. W świetle tak postawionej tezy oznaczałoby to, że pochodzą one ze zniszczonych, niższych warstw grodziska. Nie znajdowały się one na pewno *in situ*, bowiem zalegały prawie na wierzchu, „luźno”, stanowiąc przemieszany materiał. Dla zweryfikowania tej hipotezy, lecz także rozpoznania budowy grodziska w Dusinie, niezbędne jest przeprowadzenie badań wykopaliskowych. Taki apel o pilne przeprowadzenie badań terenowych w Dusinie, które pozwoliłyby na rozpoznanie konstrukcji i uściślenie chronologii, pojawił się w literaturze przedmiotu prawie 20 lat temu

Ryc. 26. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Widok na grodzisko w Dusinie przecięte przez rzekę Kanę. Widok od południa (fot. D. Krasnodębski)

Fig. 26. Dusina site 1, commune Gostyń. View of the stronghold in Dusina, cut by the Kana River. South facing view (photo D. Krasnodębski)

Ryc. 27. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Widok na zniszczoną, wschodnią część grodziska (fot. J. Mizerka)

Fig. 27. Dusina site 1, commune Gostyń. A view of the destroyed, eastern part of the settlement (photo J. Mizerka)

Ryc. 28. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Widok na grodzisko w Dusinie. Zdjęcie z drona od strony wschodniej (fot. J. Mizerka, D. Krasnodębski)

Fig. 28. Dusina site 1, commune Gostyń. View of the settlement in Dusina. Drone photo from the eastern side (photo J. Mizerka, D. Krasnodębski)

(Teske, 2003, s. 107; Marciniak-Kajzer, 2019, s. 240). Apel ten jest tym bardziej aktualny, ponieważ w trakcie prospekcji terenowej przeprowadzonej latem 2019 r. stwierdzono niszczenie przygodowej osady znajdującej się u podnóża grodziska (ryc. 29).

Ryc. 29. Dusina stan. 1, pow. Gostyń. Widok na grodzisko w Dusinie od strony wschodniej. Na pierwszym planie widoczne zaorane pole z niszczoną osadą, Dusina stan. 2 (fot. J. Mizerka)

Fig. 29. Dusina site 1, commune Gostyń. View of the stronghold in Dusina from the east. In the foreground, a plowed field with a destroyed settlement is visible, Dusina site 2 (fig. J. Mizerka)

Przedstawione wyżej wnioski świadczą o słuszności przeprowadzenia re-analizy dawnych badań wykopaliskowych i ustaleń poczynionych na ich podstawie. O tym samym była przekonana również prof. Zofia Kurnatowska, która w jednym z artykułów przedstawiła następujący apel: „Należy jeszcze pamiętać o podejmowanych periodycznie koniecznych weryfikacjach dawniejszych cząstkowych ustaleń [...] bądź też podejmowanych ponownych analizach dawnych badań na podstawie zachowanej dokumentacji” (Kurnatowska, 2003, s. 11–12).

BIBLIOGRAFIA

- Brzostowicz, M.
2002 *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Wydawnictwo Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.
2003 Bruszczewo i Splawie – dwa przykłady grodów plemiennych z południowej Wielkopolski. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*, 6, 15–31.
2016 *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Splawiu, woj. wielkopolskie. Wyniki badań archeologicznych*. Poznań: Wydawnictwo Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.
- Buko, A.
1990 *Ceramika wczesnopolska: wprowadzenie do badań*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bravermanová, M.
2011 The so-called armour of St. Wenceslaus – a historical introduction. *Acta Militaria Mediaevalia*, 8, 213–220.
- Chmielowska, A., Marosik, P.
1989 *Wczesnośredniowieczne budownictwo obronne między Prosną i Pilicą*. Warszawa – Łódź: PWN.
- Chorowska, M., Dudziak, T., Jaworski, K., Kwaśniewski, A.
2009 *Zamki i dwory obronne w Sudetach*, t. II: *Księstwo Jaworskie*. Wrocław: Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Chudziak, W.
1996 *Zasiedlenie strefy Chelmińsko-Dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu (VII–XI wiek)*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Chrzan, K.
2018 Miejsce w krajobrazie oraz funkcje wczesnośredniowiecznych grodów w dorzeczu środkowej i górnej Obry, Baryczy oraz środkowej Prosnicy w IX i X w. *Przegląd Archeologiczny*, 66, 261–282.
- Dzięciołowski, E., Hilczerówna, Z.
1961 *Z badań nad zapleczem osadniczym wczesnośredniowiecznych grodów w Daleszynie i Dusinie w pow. gostyńskim* (Zeszyty Naukowe UAM. Archeologia – Etnografia, t. 2).
- Dulinicz, M.
1994 Problem datowania grodzisk typu Tornow i grupy Tornow-Klenica. *Archeologia Polski*, 39(1–2), 30–49.
- Dymaczewski, A.
1961 Badania w ogrodzie przy ulicy Wieżowej 2–4 w Poznaniu w latach 1939, 1950–1953. W: W. Hensel (red.), *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 3 (s. 135–203). Wrocław – Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Ginalski, J., Kotowicz, P. N.
2004 Elementy uzbrojenia i oporządzenia jeździeckiego z grodziska wczesnośredniowiecznego „Horodyszczę” w Trepczy, pow. Sanok, stan. 2. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, 25, 187–257.
- Gradowski, M., Żygulski, Z.
1982 *Słownik polskiej terminologii uzbrojenia historycznego*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki, Generalny Konserwator Zabytków, Ośrodek Dokumentacji Zabytków.
- Grygiel, R., Jurek, T.
1996 *Dolizowice z Nowego Miasta nad Wartą, Dębna i Biechowa. Dzieje rezydencji i ich właścicieli*. Łódź: Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi.

- Hensel, W.
1950 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1. Poznań: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
1956 *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hilczerówna, Z.
1959 Sprawozdanie z badań zwiadowczych na grodzisku w Daleszynie, stan. 22, w pow. gostyńskim. *Sprawozdania Archeologiczne*, 5, 145–157.
1960 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Daleszynie (stan. 2) w pow. gostyńskim*. Poznań: PWN.
1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Hildebrandt-Radke, I., Przybycin, J.
2011 Zmiany sieci hydrograficznej i zalesienia a melioracje regionu środkowej Obry (centralna Wielkopolska) w świetle danych historycznych i materiału kartograficznego. *Przegląd Geograficzny*, 83, 323–342.
- Hołowińska, Z.
1956 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bonikowie w powiecie kościańskim. Wyniki badań z lata 1951–1953*. Poznań: PWN.
- Jasnosz, S.
1958 Grodzisko wczesnośredniowieczne w m. Dusina, pow. Gostyń. *Wiadomości Archeologiczne*, 25, 262–267.
1963 Z problematyki badań wczesnośredniowiecznych osad otwartych na podstawie wykopalisk w Bruszczewie, pow. Kościan. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 14, 198–205.
- Kaczmarek, M.
2002 *Zachodniowielkopolskie społeczności kultury lużyckiej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
2017 *Nadziejewo. Cmentarzysko ciałopalne z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w środkowej Wielkopolsce*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Kajzer, L.
1993 *Zamki i społeczeństwo*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
1996 *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kara, M.
2004 Archeologia o początkach państwa Piastów (wybrane zagadnienia). W: W. Falkowski (red.), *Kolory i struktury średniowiecza* (s. 253–317). Warszawa: Wydawnictwo DiG.
2009 *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*. Poznań: IAE PAN.
2016 Relikty osadnictwa ze starszych faz wczesnego średniowiecza oraz przełomu faz starszych i młodszych (od około VI/VII do pierwszej połowy XI w.) z obszaru obecnej tzw. małej aglomeracji miasta Poznania. Próba zarysu przemian osadniczych według nowszych ustaleń archeologii. W: M. Kara, M. Makohonienko, A. Michałowski (red.), *Przemiany osadnictwa i środowiska przyrodniczego Poznania i okolic od schyłku starożytności do lokacji miasta* (s. 71–132). Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
2017 Polish archaeology in the „Millenium” research on the Early Polish State, with particular emphasis on the Poznań research centre. Major research paradigms. *Przegląd Archeologiczny*, 65, 151–167.
- Kihl-Byczko, E.
1965 Badania ratunkowe na stan. 1 w Dusinie w pow. gostyńskim w roku 1955. *Przegląd Archeologiczny*, 17, 207–217.

- Knorr H. A.
1937 *Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder*. Leipzig: Curt Kabitzsch Verlag.
- Kola, A., Wilke, G.
2000 *Mosty sprzed tysiąca lat. Archeologiczne badania prowadzone przy rezydencji pierwszych Piastów na Ostrowie Lednickim*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika.
- Kolberg, O.
1875 *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce* (Wielkie Księstwo Poznańskie, cz.1. Dzieła wszystkie, t. 9). Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
1875 *Wielkie Księstwo Poznańskie, cz. I. Dzieła wszystkie, t. 9*. Kraków: Oskar Kolberg.
- Kondracki, J.
1998 *Geografia regionalna Polski*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Kowalenko, W.
1938 *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistoryczne*. Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.
- Kurnatowska, Z.
2003 *Grody wielkopolskie jako źródło do poznania wczesnego średniowiecza. Wielkopolskie sprawozdania archeologiczne*, 6, 10–14.
1997 *Czy millennium było „tragedią polskiej archeologii”?* W: M. Głosek (red.), *Archeologia i starożytnicy. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70 rocznicę urodzin* (s. 147–156). Łódź: IAE PAN.
- Kurnatowska, Z., Kara, M.
2008 *Wielkopolska południowa między Ziemią Gnieźnieńską a Śląskiem*. W: J. Kolenda (red.), *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu* (s. 157–169). Wrocław: IAE PAN.
- Kurnatowska, Z., Łosińska, A.
1990 *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Wielkopolsce*. W: M. Kobusiewicz, Z. Kurnatowska, W. Łosiński, T. Makiewicz (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce* (s. 105–153). Poznań – Wrocław – Warszawa: IAE PAN.
- Lasak, I.
2014 *Materiał ruchomy z osady kultury łużyckiej*. W: M. Masojć (red), *Obozowiska. Osady. Wsie. Wrocław-Widawa*, t. 17 (s. 89–158). Wrocław: Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Łosiński, W.
1982 *Osadnictwo plemienne Pomorza (VI–X wiek)*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Łosiński, W., Olczak, J., Siuchniński, K.
1971 *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- Łukasiewicz, K.
1939 *Przedmioty żelazne z Gniezna*. W: J. Kostrzewski (red.), *Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk* (s. 48–51). Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.
- Machnik, J.
1961 *Wyniki badań w latach 1953–1954*. W: S. Nosek (red.), *Igołomia, cz. I: Osada wczesnośredniowieczna* (s. 11–113). Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Malinowska, M.
1961 *Badania na stanowisku Ostrów Tumski 17 w Poznaniu w latach 1953–1954*. W: W. Hensel (red.), *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 3 (s. 7–95). Wrocław – Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- 1974 Badania wykopaliskowe na placu Katedralnym w 1958–1959 r. W: W. Hensel (red.), *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 6 (s. 7–30). Wrocław – Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Marciniak-Kajzer, A.
- 2011 *Średniowieczny dwór rycerski w Polsce. Wizerunek archeologiczny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- 2018 Gródki stożkowate czy zamki typu *motte*. *Archaeologia Historica Polona*, 26, 59–70.
- 2019 O badaniach wielkopolskich „grodzisk stożkowatych”. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 55, 233–242.
- Nadolski, A.
- 1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI, XII wieku*. Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- 1956 *Polskie siły zbrojne w czasach Bolesława Chrobrego. Zarys strategii i taktyki* (Acta Archaeologica Universitatis Lodzensis, t. 5). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Nadolski, A., Grabarczykowska, E.
- 1985 Militaria z grodziska w Plemiętach. Uzbrojenie ochronne. W: A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej* (s. 85–98). Warszawa – Poznań – Toruń: PWN.
- Nowakowski, D.
- 2008 *Siedziby książęce i rycerskie księstwa głogowskiego w Średniowieczu*. Wrocław: IAE PAN.
- 2017 *Śląskie obiekty typu motte. Studium archeologiczno-historyczne*. Wrocław: IAE PAN.
- Olczak, J., Siuchniński, K.
- 1969 Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych grodzisk prowadzonych na terenie powiatu szczecineckiego (1967 r.), bytowskiego (1968 r.) i sławieńskiego (1968 r.). W: A. Cofta-Broniewska (red.), *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych na terenie województwa koszalińskiego w latach 1967–1968* (s. 106–129). Koszalin: PWN.
- Pawlak, E., Pawlak, P.
- 2019 Gród z czasów plemiennych na stanowisku 2 w Dąbrówce. Umocnienia oraz zabudowa majdanu. W: M. Szmyt, P. Pawlak (red.), *Dwa grody nad Wirynką. Dąbrowka, stanowiska 1 i 2, woj. wielkopolskie* (s. 67–146). Poznań: Muzeum Archeologiczne.
- Pleiner, R.
- 2011 Mail of St. Wenceslaus – metallography of rings. *Acta Militaria Mediaevalia*, 8, 221–228.
- Poklewska-Kozieł, M.
- 2019 Gródek na stanowisku 1 w Dąbrówce w świetle badań. W: M. Szmyt, P. Pawlak (red.), *Dwa grody nad Wirynką. Dąbrowka, stanowiska 1 i 2, woj. wielkopolskie* (s. 652–656). Poznań: Muzeum Archeologiczne.
- Rauhut, L., Rauhut, J., Potemski, Cz.
- 1962 Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na grodzisku „Wyszogród” w Fordonie, pow. Bydgoszcz w r. 1959. *Wiadomości Archeologiczne*, 27, 296–297.
- Sikora, J.
- 2009 *Ziemia centralnej Polski we wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*. Łódź: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.
- Strzyżewski, Cz., Łastowiecki, M., Kara, M.
- 2003 Wczesnośredniowieczne grodzisko w Moraczewie pod Ostrowem Lednickim. Komunikat o wynikach badań archeologicznych w latach 1977–1981. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*, 6, 76–93.
- Szczurek, G., Pudelko, E.
- 2015 *Szadek. Cmentarzysko z przełomu epok brązu i żelaza w południowo-wschodniej Wielkopolsce*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.

- Szydłowski, J.
1970 Wczesnośredniowieczne grodzisko w Lubonii, pow. Wodzisław Śląski, po trzech sezonach wykopalskowych (1966–1968). *Sprawozdania Archeologiczne*, 22, 173–193.
- Śmigieński, W.
1975 Dakowy Mokre, pow. Nowy Tomyśl, stanowisko 1. *Informator Archeologiczny. Badania rok 1974*, 159–160.
- Świątkiewicz, P.
2010 Militaria ze średniowiecznego grodziska w Raciążu. *Acta Militaria Mediaevalia*, 6, 7–92.
- Teske, G.
2003 Budownictwo grodowe w Wielkopolsce południowej w państwie pierwszych Piastów. Wstęp do problematyki. *Wielopolskie Sprawozdania Archeologiczne*, 6, 105–115.
- Wachowski, K.
1984 Militaria z grodu na Ostrówku w Opolu. W: B. Gediga (red.), *Studia nad kulturą wczesnopolskiego Opola. Militaria – wyroby bursztynowe* (s. 11–112). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

WCESNOŚREDNIOWIECZNE GRODZISKO W DUSINIE, POW. GOSTYŃSKI,
WOJ. WIELKOPOLSKIE, W ŚWIETLE PONOWNEJ ANALIZY ARCHEOLOGICZNEJ

S u m m a r y

The article presents the results of another archaeological analysis carried out on materials from an early medieval settlement in Dusina in southern Greater Poland (fig. 1). The data obtained during the Millennium Research, and in particular the conical appearance of the stronghold, prompted it to be considered the oldest motte-type object in Poland. This term describes the abodes with residential buildings located on the mound, which originated in Western Europe and are related to the formation of the noble / knightly class. The idea of conical strongholds reached the territory of contemporary Poland in the second half of the 13th century, and their wider range is associated with the heyday of the late Middle Ages. The archaeological sources found in the fortified settlement in Dusina clearly show its early medieval chronology (end of the 10th–first half of the 11th century).

The described chronological inaccuracy prompted us to re-examine the archival sources in comparison with the current knowledge and methodology. During the verification of the old findings, the ceramic material and the stratigraphic situation were analyzed, radiocarbon dating was made and historical and cartographic data were used to confirm the chronology of the stronghold, as well as the course of events that led to severe damage and disturbance of the original appearance of the stronghold. A contour plan and a model of the terrain were also prepared.

The stronghold in Dusina was presented on the German map from 1888 (Meßtischblatt) and its reprints as a regular and circular layout, cut along the north-south line by the Kania River (fig. 2, 4). The delegates from the Archaeological Museum in Poznań who visited the stand in the 1950s described and presented in hand-drawn sketches a cone visible in the field and numerous damages to the settlement, resulting from the distribution of sand (fig. 5, 6). At the time of starting the research, the diameter of the settlement in Dusina was estimated at approx. 40 m, and the relative height of the embankments at approx. 2–2.5 m (fig. 7). The archaeological excavation, 8.5 m × 2 m, covered the southern, most damaged part of the hill visible in the area (fig. 8, 9). In total, during the excavations, several hundred fragments of ceramics and animal bones, fragments of a pug, six fragments of iron slag and five special findings were obtained. Unfortunately, most of the mass material and special

artefacts were unavailable for analysis, with the exception of 163 pottery fragments and 165 animal bones, which are in the IAE PAN depot in Rogoźno. The text presents a detailed description of the registered layers (fig. 10–15) and the interpretation of the test results, which E. Kihl-Byczko made in her small study.

Then, a re-analysis of the ceramics was undertaken, distinguishing 108 early medieval fragments that represented group D according to the division of Z. Hilczerówna for the areas of the upper and middle Obra. The rest of the ceramic material were fragments of Lusatian Urnfield culture vessels. Among the special artefacts, there was an iron circle, 1 cm in diameter, which was probably a link of chain armor, a fragment of a bone awl and an iron knife (fig. 17, 18).

On the basis of the registered stratigraphic plan of the relics of the stronghold in Dusina, two phases of the use of the site were distinguished: the first, prehistoric, which can be associated with the not very intensive settlement of the Lusatian Urnfield culture, and the second, related to the early medieval stronghold. It was assigned a layer saturated with strong combustion and numerous stones, which for Millennial researchers was the basis for developing a theory about a burnt apartment building built on a mound; and today it is considered to be the embankment part of the buildings.

Cartographic sources indicate the original circular and regular shape of the described stronghold. Thanks to the LiDAR images and the currently developed contour plan, it can be assumed that its length on the north-south and east-west lines was about 50 m (fig. 19, 20). The highest points of the stronghold are located on the western embankment and in the eastern part of the castle, where the contours are uneven, showing a disturbed shape in this part of the stronghold. The destruction of the object was initiated by the regulation of the Kania River, as a result of which the embankments on the north and south sides and the maidan were cut. The originally small river was turned into a simple stream, the bed of which was significantly deepened, and its banks were exposed and thus exposed to the natural processes of weathering and washing (fig. 26, 27). The contour plan includes the location of the layers with stone pavement and a map from 1888. The superimposed plans unambiguously showed that the examined structures were not on the maidan of the stronghold, but most likely in the vicinity of its embankment (fig. 22).

The location of the excavation from 1955 is confirmed by a photo taken with a drone, which shows a characteristic chuck (fig. 28). The settlement context of the settlement is presented by analyzing the archival research of the AZP (fig. 23) and describing the rich network of forts, as evidenced by 34 sites located up to 30 km from Dusina (fig. 24). The sources obtained in the 1950s did not change the original metric given to them, keeping the dating to phase D of the early Middle Ages. This finding is confirmed by 14C dating of an animal bone sample. The obtained result of 1035 ± 30 BP after calibration closes the dating of the sample between the beginning of the 10th century and the first half of the 11th century, with the highest probability falling in the period from the third quarter of the 10th century to the first quarter of the 11th century (fig. 25). In connection to the result of radiocarbon dating, it should be assumed that the described materials represent the D2 phase, i.e., the period between 990 and 1050 AD.

In the conducted analysis, the most significant changes were made in terms of the structure and nature of the examined settlement. The main aspect in the described research was the stratigraphic analysis combined with new information.

